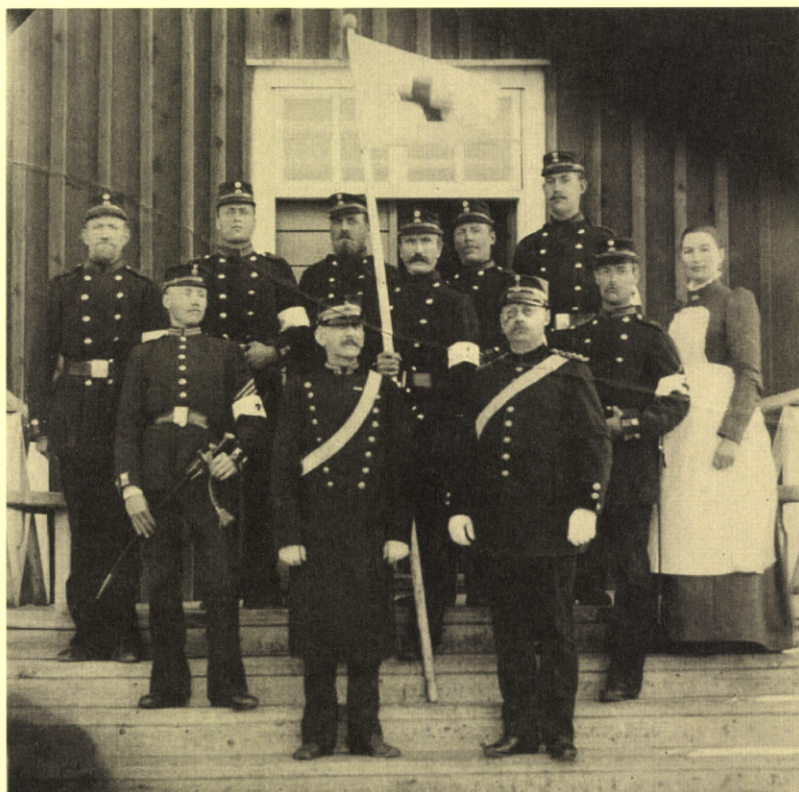

Nr 1-2 2013

Oknytt

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Oknytt

Nr 1–2 2013 Årg. 34

Johan Nordlander-sällskapets tidskrift

Redaktör: Susanne Haugen & Per Frånberg

Biträdande redaktör: Sigurd Nygren

Redaktionskommitté: Lars-Göran Tedebrand (ordf.), Heidi Hansson, Svenbjörn Kilander, Hervor Sjödin, Peter Sköld och Hans Lindblad

Manuskript till *Oknytt*, samt böcker, tidskrifter och uppsatser som önskas anmälda, kan insändas under adress:

Susanne Haugen, Laxögern 62, 907 88 TÄFTEÅ

E-post: susanne.haugen@nord.umu.se

Adressändringar och bokbeställningar sänds till:

Carina Strömberg, Malgovik 172, 912 91 VILHELMINA eller

carina.stromberg@vilhelmina.ac

Medlemskap i Johan Nordlander-sällskapet kan vinnas genom erläggande av årsavgiften, från 2004 200 kronor, till sällskapets Plusgiro 439 25 05–6. Privatpersoner kan vinna ständigt medlemskap genom erläggande av en engångssumma motsvarande tio gånger aktuell årsavgift, dvs. f.n. 2 000 kronor. Medlemarna erhåller tidskriften *Oknytt*.

Omslagsbilden: Sjukvårdssoldater vid Västerbottens regemente och en sköterska, fotograferade 1892. Fotot tillhör Margit Bång, Gumboda.

Produktion: Gigraf

Tryckt av Ale Tryckteam AB, Bohus 2013

ISSN 0349-1706

Johan Nordlander-sällskapet, Umeå 2013

SIV REHN

Indelta soldater och deras familjer i byarna nära Gumboda Hed

Bild 1. Exercisfältet på Gumboda Hed år 1896. Bakom de runda vita tält-
ten skymtar man taken på barackerna. Längst till höger mässbyggnaden.
Foto: Antikvarisk-topografiska arkivet. Riksantikvarieämbetet.

Det stora indelta infanteriregementet Västerbottens regemente hade under 1800-talets fyra första decennier sin stab i Öjebyn strax nordväst om Piteå. Våren 1841 delades regementet och två kårer skapades, Västerbottens och Norrbottens fältjägarkårer. Den södra kåren, Västerbottens fältjägarkår, fick sin stab i Umeå.

Bygdeå kompani hade under 1840-talet sin övningsplats i Skinnarbyn. I norra delen av kompaniets upptagningsområde fanns ytterligare en övningsplats, Gumboda Hed, ett exercisfält som användes av samtliga kompanier i Västerbottens fält-

jägarkår. Femton soldater hade sin rote i byarna runt heden. Soldaterna var placerade i Gumboda by, Nybyn/Ånäset, Hertsånger, Skäran och Klintsjön. En genomgång av husförhörslängderna visar emellertid att långt fler fältjägare till och från fanns boende i byarna nära övningsheden.

Under tidigare perioder av krig hade kompaniets soldater fått utstå stora vedermödor. Även 1808–1809 års krig samt fälttåget mot Norge 1813–1814 innebar svåra förluster bland traktens soldater. I Gumboda by var det fyra av byns sammanlagt fem indelta soldater som inte kom tillbaka när krigen var överståndna, men nya soldater rekryterades. Efter 1814 behövde de emellertid inte delta i några krigshandlingar. Man kan undra hur soldaterna runt heden levde under den långa fredsperiod som nu följde. Hur såg soldatyrket och det dagliga livet ut? Denna artikel handlar om indelta soldater och deras familjer i byarna runt heden under 1800-talet.

Soldatens placering

I byarna längs Västerbottens kustland placerades traktens rotar ofta på mindre värdefull mark vid byagränsen. I Gumboda kan man emellertid se ett något annat mönster. Möjligen strävade man efter en strategisk placering för att ge soldaterna möjlighet att iaktta och rapportera till ansvarigt befäl på övningsheden. Mitt emot heden hittade man soldaten nr 49 Sköld och intill gamla kustlandsvägen strax norr om byn ytterligare en soldat. Här låg troligen rote nr 67 Ferm, och på en bergknalle nordost om heden fanns den tredje, sannolikt nr 53 Falk.¹ På Gumbodaholmen inte långt från hamnen låg rote nr 52 Wall.² Soldaterna fanns alltså runt heden, vid byns infartsvägar och vid den närbelägna hamnen.³

Säkerligen var det frestande för kårledningen att använda de närmaste soldaterna för allehanda praktiska göromål som

Bild 2. Uppställningslinjen på Gumboda Hed. Linjen är markerad med en rad stenar och är idag omgiven av höga tallar. Foto: Åke Rehn, Boden.

bud, ordonnanser eller arrestvakter. Soldaten nr 49 Sköld, som hade sin rotejord mitt emot heden, fick dessutom – om än mot ersättning – sin jord nyttjad som "lägerwall".⁴

Kommenderade till andra arbeten

De årliga sommarövningarna på Gumboda Hed inleddes vanligtvis direkt efter vårsådden i trakten och bestod av ett befälsmöte följt av tre eller fyra mindre övningar. Det var rekrytmöte, beväringmöten och – för andra grupper – skjutmöte och ibland möte för fältarbeten. Ett bataljons- eller regementsmöte avslutade sommaren på heden och då skulle samtliga soldater delta.

Under andra delar av året kunde soldaterna kommenderas till olika typer av "allmänna arbeten". Verksamhetsåret 1822 var en grupp om 20 soldater samt en korpral från Bygdeå kompani på strömmrensingsarbete i Umeås och Vindelns älvfåror. Samtidigt var tio man från Över- och Nedertorneå, ingående i 1:e majorens kompani, kommenderade som ordonnanser hos gränskaptenen i Haparanda.⁵

Vanligtvis beordrades fältjägarna emellertid till mer närbelägna uppgifter, exempelvis som ordningsvakter under marknader eller brevpostkarlar mellan kompaniets olika avdelningar. Kommenderingen kunde även innebära extra arbete på heden. När sommarens övningsperiod var till ända beordrades ofta de närmast boende soldaterna till heden för att rengöra och inolja bataljonens förkortade gevär och studsare samt beväringsskarnets vapen. I gengäld kunde det kommenderade manskapet "befrias ifrån först infallande Kyrko Toure".⁶

Av de olika typer av bevakningsuppdrag som kompaniets soldater beordrades till var troligen uppdraget som kolervakt med uppgift att förhindra smitta att via sjöfarten sprida sig in i landet, det mest omfattande. Mindre grupper av

soldater fanns utstationerade på flera platser längs kusten under åren 1831, 1834–1835 och 1839. Under mitten av 1830-talet var situationen så allvarlig att Bygdeå sockens Sundhetsnämnd såg sig nödgad att upprätta provisoriska sjukhus i byarna. Landskansliet undersökte möjligheten att använda förrådsställda sjukhuspersedlar från Gumboda och lokaler bland traktens hemmansägare lånades. Kompanichefen Georgii, som var ordförande i Sundhetsnämnden, använde sig av de fältjägare han ansåg lämpliga, och i flera fall fick soldaternas hustrur i uppdrag att fungera som sjuksköterskor.⁷

Soldaterna Lind

Det var inte bara kolera som hotade soldatfamiljer och övriga bybor. Efter den missväxt som drabbade trakten under år 1832 kunde även svält vara ett reellt hot för människorna i socknen.

I maj 1833 erhöll chefen för Bygdeå kompani ett brev från tjänstgörande majoren. I brevet upplyste majoren om att man erhållit 100 Rd Banco som insamlats vid en "Musikalisk Soiré" i Vimmerby stad. Pengarna skulle utdelas till de fältjägare vid Västerbottens fältjägarregemente "som genom sistlidne års missväxt synas mäst behövande".⁸ Nu ville ansvarigt befäl på staben ha namnuppgifter på fem fältjägare – samt antalet barn för var och en av dem – inom Bygdeå kompani som var de "mest nödlidande". Kompanichefen Georgii har i marginalen antecknat de soldater som han menade var mest i nöd, bland dem soldaten nr 54 Lind i Hertsånger.

Anders Lind och hans hustru Brita, som ingått äktenskap nio år tidigare, hade nu fem barn, den yngste endast en månad gammal. Förhoppningsvis kunde de medel som fördelades något underlätta situationen för familjen Lind och deras barn samt de övriga soldatfamiljerna i kompaniet.

Familjen Anders Lind klarade trots allt 1830-talets svårigheter, men drygt 25 år senare skulle den näst äldste bland de fem barnen, sonen Jonas (f. 1826) och dennes familj, komma att ställas inför än hårdare levnadsvillkor. År 1847 efterträdde Jonas Lind sin far på rote nr 54 i Hertsånger och verkade inom kompaniet under det decennium som innebar uppbyggnad och förändring på övningsheden.

I mitten av maj månad år 1859, när en grupp soldater under befälsmötet varit inkvarterade i Klintsjön, blev soldaten Jonas Lind hastigt sjuk. Regementsläkare Waldenström kallades till platsen, men när denne anlände var Lind redan död.⁹ Waldenström använde "åderlåtning" på båda armarna, men detta hade inte någon verkan. Vid yttre besiktning av den döde syntes inte något som kunde ge anledning till misstanke om yttre våld. Enligt regementsläkare Waldeströms anteckningar hade Lind måhända dukat under för den "åkomma av krampartad natur" som han – enligt övriga soldater i gruppen – hade plågats av.

Soldaten Lind var gift och hade tre små barn hemma i torpet. Familjen hade varit större, men makarnas förstfödde hade avlidit i späda ålder. När bouppteckningen efter fältjägare Jonas Lind skulle genomföras i mitten av augusti samma år, kunde protokollföraren konstatera att hustrun Catharina Maria var "även nu i havande tillstånd". Tio dagar senare födde hon en son. Barnet döptes första veckan i september. I församlingens födelse- och dopbok finns sammanlagt åtta personer antecknade som faddrar, bland dem släktingar till barnets mor, men även till den avlidne fadern. Möjligen var Catharina Maria medveten om att hon själv inte skulle kunna vårda och ansvara för sonen. Två månader senare, i början av november, avled hon, 33 år gammal.

Inom sex månader hade alltså de fyra barnen hemma i soldattorpet mist båda sina föräldrar. Den tidigare soldaten på roten, Anders Lind, barnens farfar, fanns alljämt i livet och

Post-, Telegraf- och
Telefonadress: Sikeå.

P. LINDBLOM, SIKEÅ.

UR-, MASKIN- och
DIVERSEHANDEL.

Bild 3. Den bostadsbyggnad som uppfördes i Gumboda på 1860-talet, möjligen utanför själva övningsområdet, flyttades till Sikeå omkring år 1901. Under åren 1907–1919 ägdes fastigheten av handlanden Per Lindblom. Bilden är från den perioden. Fotot tillhör Jan-Erik Mattson, Sikeå.

troligen fick han och hans hustru – förhoppningsvis med hjälp av barnens faddrar – sörja för de föräldralösa barnen.

Officersfamiljers återkommande vistelse bland traktens bönder

Under sommarens övningsperiod förändrades det dagliga livet för många i byarna runt heden. Nu levde officerare och deras anhöriga bland traktens bönder och inget var sig riktigt likt. För de officerare som hade fasta tjänster vid kåren fanns länge endast tillfälliga lösningar på bostadsfrågan och då var det traktens större hemmansägare och bönder man gästade. Sommaren 1860 beslutade man emellertid att uppföra en bostadsbyggnad för kårchefen, majoren och de övriga i staben. Dessutom behöv-

de man ett rum som skulle användas som expedition. En notering säger något om standarden i den planerade byggnaden: regementskvartermästarens och adjutantens rum skulle förses med kakelugn.¹⁰

Denna byggnad räckte emellertid inte till. Under några veckor varje sommar fick därför många officersfamiljer nöja sig med att återigen bli inhysta i bondgårdarna runt heden, i Klintsjön strax söder om övningsheden och i Gumboda. Lydia Wiklund (f. 1881) berättar i en bandad intervju att "i Klintsjön fanns det väl inte en gård där det inte var inhyrt ibland en ibland flera" officersfamiljer. På bondgårdarna användes salarna: "där kunde dom ju få ligga". Bonden och hans familj flyttade troligen ut i bagarstugan och då fick officersfruarna "preside'r" själva i mangårdsbyggnadens kök med sina barn. "Herrarna åt ju på regementet", säger Lydia.

När intervjuaren frågar om det fanns någon rangskillnad mellan ortsbefolkningen och de tillfälliga gästerna, säger Lydia: "Jo, inte var det fritt inte". De var ju "fina fruar", men det var även olika mellan dem. Kaptenen Hults hustru från Skellefteå "den frun hon prata' ju med byborna och var ju fale' enkel, men det var olika då som det är nu", svarar Lydia diplomatiskt.¹¹

Lägret byggs upp

Den officersledda verksamheten vid den militära övningsheden i Gumboda tvingades länge till nära integration med byns bönder, då regementet inte hade egna lokaler. Förråd och bodar, framförallt för beväringmanskapets persedlar, hyrdes av byborna. Även lokaler för arrester hyrdes under åren 1843 och 1844 enligt officerskårens protokollsanteckningar. Förklaring till detta finner man i riksdagens beslut från 1840–1841, då man fastställde att ensamhetsfängelser eller cellfängelser skulle

uppföras i landet. Regementets första egna bygge för ändamålet stod klart under 1849.

Även provisoriska lokaler för regementsläkarens behov, en lägenhet om två rum på en av gårdarna nära heden, hyrdes och nyttjades som sjukvarter. Dessa rum var emellertid – enligt läkaren – så illa ombonade att de sjuka "blifva där föga mindre än i tälten utsatta för köld, drag, regn och oväder".¹² Den nya sjukhusbyggnaden uppfördes 1859, samma år som de fem barackerna stod klara för inflyttning. Mässbyggnaden, inköpt av sågverksägare Wall redan år 1854, var då utbyggd och renoverad.¹³

Nr 53 Enqvist/Falk, en rote bland övriga i trakten

Rote nr 53 i Gumboda by var en av de rotar som förlorade sin soldat under kriget. Under år 1809, samma år som den tidigare soldaten stupade, skrevs kontrakt med ersättaren Lars Olovsson (f. 1788). Han fick bära soldatnamnet Enqvist. Lars deltog i fälttåget mot Norge och sårades, men kunde trots det fortsätta sin tjänst på roten. Vid 33 års ålder – år 1821 – ansökte och erhöll Lars byte till en rote som låg i Brände by. Där fanns då en dräng, torparsonen Anders Olofsson (f. 1797), som hade ambitioner att pröva soldatyrket. Kontrakt skrevs och samma år flyttade den unge Anders till Gumboda.

Under denna period hade det stora regementet alltjämt sin stab i Öjebyn. Många resor, med åtföljande soldatuppassning, förekom mellan officerare på denna stab och de i länet utspridda kompanicheferna. Troligen var det i samband med någon sådan resa som den unge soldaten Anders Enqvist/Falk fick kontakt med korpralen Fahnspets, verksam i Pit-holm, och dennes dotter Elsa. År 1823 bodde Elsa i Gumboda och året därpå ingick Anders och Elsa äktenskap.

Men inte heller Anders Falk blev gammal som soldat i

Gumboda. Troligen lockade möjligheten till egen gård för Anders och hans växande familj. Tillsammans med rotebönderna lyckades han rekrytera en ersättare och sommaren 1832 beviljades Anders Falk utbyte. Han återvände nu med sin familj till byn Brände, där han köpt fastigheten intill den gård där han tidigare tjänstgjort som dräng. Anders – nu bonde och smed – blev kvar i byn till sin död.¹⁴

Den ersättare man lyckats rekrytera till Falk-roten var bondsonen Carl Fredrik Glas (f. 1810). Carl Fredrik var upp-vuxen på fastighet nr 6, en bondgård intill Falk-roten i byn Gumboda, vars ägare var en av rotebönderna.¹⁵ Redan efter fyra år tvingades han emellertid på grund av sjukdom lämna sin tjänst och han återvände då till hemgården.

Med Johan Petter Johansson Falk (f. 1819) från Estersmark, rotens näste soldat, fick rotebönderna en varaktig lösning. Han utbildade sig till korpral och kom att stanna totalt 30 år på sin post.

Johan Petter Falk var en av dem som tidigt följde kompaniets interna utbildning för vicekorpraler och bland annat "övade sig i skrivning". Hösten 1839 antecknade kompani- chefen att den 20-årige Johan Petter Falk "skriver en vacker stil". Bland övriga i samma grupp om totalt nio man var fyra inte skrivkunniga och två fick omdömet "skriver dåligt". Soldaten Lars Glas, 36 år, bedömdes skriva någorlunda, men stavade illa.¹⁶

Falk fullföljde utbildningen och år 1846 kunde han anteckna sig som korpral. Två år senare, sommaren 1848, kommen- derades korpralen Falk att delta i den styrka om totalt 54 man som kompaniet sände till Skåne för att stå i beredskap i sam- band med oroligheter på andra sidan sundet. Under kom- menderingen, som varade i drygt två månader, återfinner man den enda noteringen om fylleri på Falk under dennes långa tjänstgöringsperiod. Den 27 juli finns antecknat "två dygns arrest i tjänsterum".¹⁷

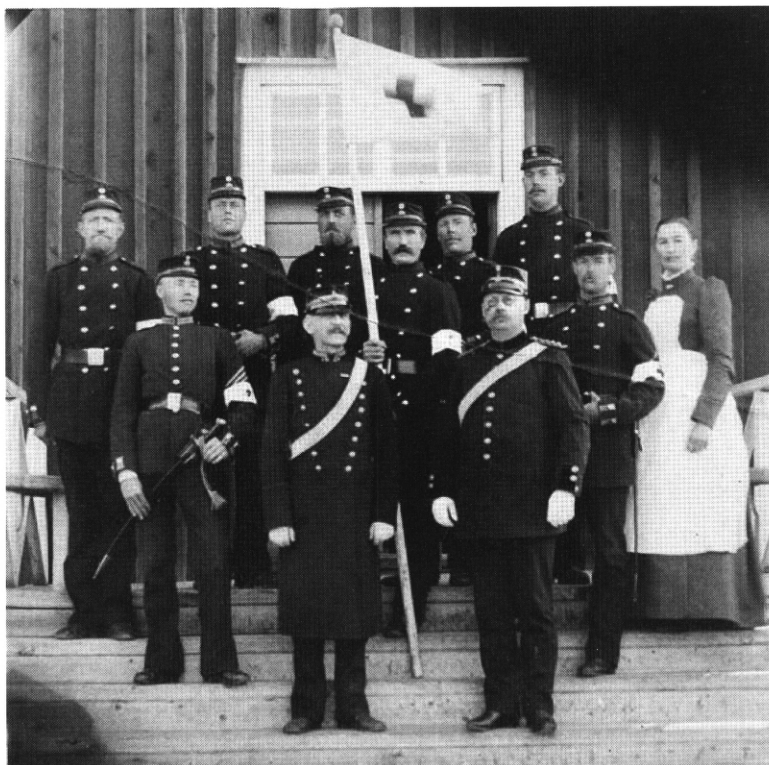

Bild 4. Sjukvårdssoldater vid Västerbottens regemente fotograferade 1892 tillsammans med en sköterska. Johan Petter Falks son i andra gifte Gustaf Säll (i mitten längst fram) tjänstgjorde på rote nr 27, med rotebönder i Ultervattnet. Fotot tillhör Margit Bång, barnbarn till Gustaf Säll, Gumboda.

Korpralen Falk var gift två gånger. Hans första hustru var enligt husförhörslängden sjuk och enligt anteckning "vanför". Makarna fick sex barn men förlorade fyra av dem i späda ålder. Hustrun avled 1864 och året därpå gifte Johan Falk om sig. Han fick ytterligare två barn, sonen Gustav – volontär och senare sjukvårdssoldaten Gustaf Säll på rote nr 27 – och sonen Carl Anton. Johan Falk avled sensommaren 1867, endast

48 år gammal.¹⁸ I församlingens dödbok finns ingen dödsorsak angiven. Det är oklart om han – som många andra – hade drabbats av den tyfusepidemi som då härjade inom Bygdeå, Nysätra och Burträsk socken. Enligt regementsläkarens noteringar var situationen "en fara för truppen" och år 1868 vidtogs den ytterst ovanliga åtgärden att ställa in den sommarens alla övningar på heden.¹⁹

Under år 1868 skrev Olof Anton Strand (f. 1849) kontrakt för Falk-roten. Han var uppvuxen hos sin mor i Gumboda by, då fadern, vicekorpralen på rote nr 80 Strand, avled redan under Olof Antons första levnadsår.

Även Olof Anton avancerade till vicekorpral, och som sådan kommenderades han sommaren 1877 med korpralen nr 79 Malm och sex fältjägare från kompaniet till Sångå Mo, den militära övningsheden för Västernorrlands beväringbataljon. Tre år senare, år 1880, straffades Olof Anton Falk för fylleri under midsommarhelgen och förlorade samtidigt rätten att bära "för avlagd examen och visad godt uppförande tilldelad distinktionstecken".²⁰ När Olof Anton Falk i december 1883 återigen straffades för fylleri – vid detta tillfälle även för försummelse i tjänsten – blev följderna ödesdigra. Falk och soldaten nr 49 Sköld var under denna höst arrestvakter på heden och när arrestvakten Falk själv ertappades i berusat tillstånd under tjänsteutövning blev situationen ohållbar. Under påföljande år tvingades Olof Anton Falk, 33 år gammal, lämna sin tjänst.

Nu stod rotebönderna i Gumboda by utan soldat på sin rote. Den unge Jonas Viktor Åberg (f. 1863), son till en bonde i Daglösten, Lövsångers församling, erbjöds nu tjänsten. Fyra år senare, hösten 1888, blev Falk-roten emellertid återigen vakant. Jonas Viktor Falk hade insjuknat i hjärnhinneinflammation och den 11 september förts från Gumboda läger till Umeå lasarett. Han avled sex veckor senare, endast 25 år gammal.²¹

Året därpå, under år 1889, tillträdde Per Anton Kling

Bild 5. Per Anton Falk (f. 1870), den siste soldaten på Falk-roten. Fotot tillhör Ann-Mari Falk, Ånäset.

(f. 1870) soldattjänsten på Falk-roten. Han blev den siste i raden av unga män som anlidades av rotebönderna för rote 53 i Gumboda by. Per Anton var son till den tidigare soldaten Per Kling, på rote 74 i Trehörningen/Kålaboda, men nu bonde i Hertsånger. Per Anton Falk, korpral år 1893, bodde kvar i föräldrahemmet fram till hösten 1894, då han äktade den åtta år äldre Augusta, en skomakardotter boende i Gunsmark. Makarna bodde de första åren i hennes hemby, men under år 1899 köpte korpralen Falk en gård av den tidigare soldaten Lars Johan Berglund.²² Gården låg centralt i byn Grimsmark.

Per Anton Falk stod kvar i tjänst över sekelskiftet. Vid folkräkningen år 1900 var han antecknad som soldat och hemmansägare. Familjens gård var stor och under seklets första år uthyrdes kammaren på norra gaveln. Här var byns småskola inhyt.

Ett yrke från far till son

I beskrivningen av de män som under 1800-talet passerat, eller haft anknytning till Falk-roten, finner man flera exempel då både far och son varit soldater, inte nödvändigtvis på samma

rote, men ofta i samma kompani.²³ Ett par exempel där far och son även tjänstgjorde på samma rote kan nämnas.

Anders Larsson Lind (f. 1792) var under åren 1813–1843 soldat på rote nr 54 i Hertsånger. Denne efterträddes av sin äldste son Jonas Lind (f. 1826) som, vilket ovan nämnts, avled i tjänsten våren 1859.

Även på rote 67 Ferm i Gumboda gick yrket över från far till son – och även till dennes son, alltså tre generationer män inom samma familj, vilket torde vara unikt. Zakris Zakrisson Fermstedt/Ferm (f. 1790) tjänstgjorde under åren 1809 till 1839, då han avled. Samma år skrev sonen Zakris Wilhelm Ferm (f. 1817) kontrakt för roten. Hans tjänstgöring varade fram till 1869. Året därpå, år 1870, tog Per Wilhelm Ferm (f. 1849) över, son till föregångaren. Per Wilhelms äldste son Zakarias Vilhelm Ferm (f. 1874) blev inte indelt soldat på roten, men han tog anställning som volontär.

Dessa unga män hade, i de fall de vuxit upp med sin far, omedvetet lärt ett handlings- och beteendemönster som sannolikt gjorde det relativt enkelt att välja yrke. Den unges val innebar en trygghet. Det var ett sätt att leva.

Soldatyrket förändras

De anteckningar som kompanichefen F. Franzén lämnat efter sig beträffande utbildningsinsatserna under åren 1839 till mitten av 1840-talet, ger en bild av framtidstro och entusiasm. Franzén, biskopsonen som utbildade sig till officer, skapade en egen militärskola för kompaniets soldater i lokaler inrymda i kaptenbostället. I jämförelse med det civila skolsystemet från samma period låg soldatutbildningen sannolikt i framkant. De grundläggande färdigheterna att läsa och skriva gav Franzéns elever bland annat möjlighet att gå vidare till korpralskola och sjukvårdsutbildning i huvudstaden.

Under denna period beslutade Västerbottens fältjägarkår även att bygga upp en egen musikkår och år 1841 kallades till det första gemensamma utbildningsmötet för Fältjägar kårens musikvolontärer. Ett drygt decennium senare hade man investerat i de första lokalerna på heden och de ceremoniella inslagen i verksamheten utvecklades. När kyrkparaderna så småningom upphörde, var det endast i samband med gudstjänsterna och midsommarfirandet på heden som allmänheten kunde ta del av musiken och uniformsprakten. Lydia Wiklund, som i en bandad intervju berättat om sina upplevelser, säger att det var "en fågnad för ögat". Man begav sig till heden "mycket bara för att se grannlåten".²⁴

Den långa fredsperioden efter 1814 innebar att staten under övningsfria perioder hade möjlighet att använda soldaterna till "allmänna arbeten", ofta nära hemorten, men även i andra delar av landet. Kanalarbeten i Mellansverige var sannolikt de största, men när traktens fältjägare erbjöds arbete vid kanalbygget i Härnösand våren 1853 var de inte intresserade.²⁵ Arbete hos traktens bönder hemmavid gav nämligen ungefär lika stort tillskott till soldatfamiljernas kassa.

Soldatyrket under 1800-talets senare del kom alltmer att bli en deltidssyssla, ofta för hemmansägare och bönder som behövde extra inkomster. Att kompanichefen, efter den enskilde soldatens ansökan, godkände boende på annan ort hade sannolikt stor betydelse för att detta skulle vara möjligt. Redan i mars 1839 finns ett exempel på att en soldat beviljats tillstånd att "tills vidare, och så länge hans tjänsteåliggande inom kompaniet därigenom icke försummas" bebo ett av honom inköpt hemman. Detta var dessutom beläget i en angränsande socken.²⁶

För många soldater som övertagit föräldrarnas gård var banden till soldatyrket trots allt starka och man blev kvar. Soldatkontraktet innebar ekonomiska fördelar. Det var framför allt årslönen och arrendet som lockade, det senare ersättning

för det soldattorp som bondsönerna inte behövde.²⁷ Dessutom gav regelverket den indelte soldaten en förmån i förhållande till det annalkande, och för många hotande, beväringssystemet. Bonden, tillika rotehållaren, som själv var skyldig att ingå i beväringen, kunde i stället ta anställning som indelt soldat. Han ingick därmed i det välkända och respekterade utbildningssystemet och kunde enligt Kungl. Kungörelsen från 1860 söka avsked vid den tidpunkt då hans tjänstetid som värnpliktig skulle gå ut.²⁸

Bland de indelta soldaterna i byarna runt Gumboda Hed förändrades mycket under åren runt sekelskiftet 1900. Hösten 1897 upphörde all militär verksamhet på den gamla övningsheden och regementet flyttade till järnvägsknutpunkten vid Vännäs, cirka tre mil väster om Umeå. Den nya lagen om allmän värnplikt innebar att inga ytterligare soldatkontrakt skevs. En successiv nedtrappning av indelningsverket som utbildningssystem genomfördes fram till år 1908.

*

Ovanstående sammanställning belyser de förhållanden som var aktuella efter 1814 års krig vid framförallt rote nr 53 Falk och nr 67 Ferm, båda i Gumboda by, samt rote nr 54 Lind i Hertsånger. Hur såg det då ut vid sekelskiftet 1900 när hela utbildningssystemet stod inför sin upplösning?

Den siste soldaten på Falk-roten, Per Anton Falk, var vid sekelskiftet nybliven hemmansägare och trebarnsfar med stor gård i byn Grimsmark. Per Wilhelm Ferm blev kvar på sin rote fram till generalmönstringen i augusti år 1900 och i januari 1901 godkändes den 17-åriga Robert Flinta från Lövånger som den siste soldaten på Ferm-roten. Olof Gustav Häggbom Lind, soldat på rote nr 54 i Hertsånger, flyttade redan våren 1888 till Gumboda där han försörjde sig som soldat och torpare. Vid folkräkningen år 1900 är han antecknad som avskedad korpral tillika jordägare.

Noter

- 1 Nr 67 Ferm och nr 53 Falk har ej varit möjliga att definitivt fastställa. På laga skiftes karta från 1868 finns platserna noterade (tillskrivna) som soldatroten, men upplysning om vilken rote som låg var finns ej med. Den siste soldaten på Falk-roten bodde – som många andra – i föräldrahemmet och senare i egen gård. Inom detta område i Gumboda by fanns då den inflyttade soldaten Berg hela tiden med bibehållen rote nr 77 i Bodbyn, Burträsk.
- 2 Nr 52 Wall finns dock bekräftad i inspektionsprotokoll 1867.
- 3 Rote nr 51 Holm, den femte roten i byn, var efter 1836 anslagen till volontärer och underofficerare i regementet (L. Andersson 1996).
- 4 Inspektionsprotokoll 1867.
- 5 Dokument undertecknat Piteå Margarethelund den 12 dec 1822 Carl Lychou. Reg ch expeditionen. Serie F 2 (1726–1827) vol. 1.
- 6 Ulriceberg 14.8.1839 Gyllengahm Tj Maj. 3. Bygdeå kompani Serie E 1 Inkomna skrivelser (1839–1850) vol. 2.
- 7 För en mer detaljerad redogörelse se Siv Rehn, *Gumboda Hed, den indelte soldaten, verksamheten och bygden*. Stockholm 2007, s. 127–130.
- 8 Brev ankom 28.5.1833 till chefen för Bygdeå Kompani. Serie E 1 Inkomna skrivelser (1829–1838) vol. 1.
- 9 Noterat 16.5.1859 i Concept-Bok för Regementsläkaren (1855–1863).
- 10 Noterat 8.7.1860. Protokoll hållna inför Officers Corpen vid Kongl. Westerbottens Fält Jägare Corps (1841–1870) Div. handlingar, Ö 4:2, Stadsarkivet Umeå.
- 11 Lydia Wiklund (f. 1881), Flarken. Intervjuad år 1962, då 81 år gammal. Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM).
- 12 Skrivelse ställd till Chefsämbetet daterad 20.4.1857. Concept-Bok för Regementsläkaren (1855–1863).
- 13 För en mer ingående beskrivning se Rehn 2007, s. 16–21.
- 14 Anders tog sig namnet Bergsten sedan han lämnat soldatyrket. Han var författarens morfars farmors far.
- 15 Rotedelar från hemmansnr 5, 6 och 13. Annotations och Stam-Rulla vid Bygdeå kompani (1880–1894) D III:1.
- 16 Sammanställning av elever. Dokumentet undertecknat Bygdeborg 10 nov 1839 Franzén. Serie B II, Förslag och Rapporter (1829–1841) vol. 2.
- 17 Rapport (mars 1848–mars 1849) i Förslag och Rapporter (1841–1857), vol. 3.

- 18 I inspektionsprotokoll från år 1867 finns noterat "Åbyggnad saknas" beträffande nr 53 Falk i Gumboda. Vidare "jorden ouppodlad". Falk hade 60 Rmt i arrende i stället för soldattorp. Inspektionen gjordes samma år som soldaten på roten Johan Petter Falk avled. I den bouppteckning som upprättades i december detta år ägde den avlidne följande byggnader: "En byggnad uppförd 7 varv, Byggnadstimmer cirka 25 str, 1 st mindre ladugårdsbyggnad". Sannolikt hyrde Falk bostadsutrymme för sig och familjen men hade uppfört vissa mindre byggnader av egna medel (Bouppteckningar och arvs-kiften F II 5-6, år 1867, nr 88).
- 19 Reg.läkare Waldenströms notering 21.5.1868. Concept Bok (1864-1875).
- 20 Straffjournal (1831-1880) vol. 1.
- 21 Patientliggare från 1888. Landstingets arkiv. Umeå.
- 22 Lars Johan Berglund (f. 1828) hade varit soldat på rote nr 80 Svan/Berglund i Gammelbyn, Lövångers kompani (senare ingående i Burträsk komp). Även Berglunds äldste son - Johan Olof Palm (f. 1863) - var soldat. Han hade skrivit kontrakt för rote 48 Orre/Palm med rotebönder i Fjälbyn, Lövångers kompani.
- 23 Tidigare forskning visar att ungefär 22 procent av regementets samtliga soldater ärvde sin fars yrke; se Tom Ericsson (red.), *Folket i försvaret. Krigsmakten i ett socialhistoriskt perspektiv*. Umeå 1983, s. 171.
- 24 Lydia Wiklund (f. 1881) Flarken.
- 25 Rapport från Zack. Edenvist Nysätra 12.4.1853. Inkomna skrivelser (1851-1867) vol. 3.
- 26 Brev daterat 23 mars 1839. Inkomna skrivelser (1839-1850) vol. 2.
- 27 Då behovet av ett soldattorp blev allt mindre kunde soldaten i stället erhålla en årlig ersättning, ett s.k. arrende. På 1870-talet uppgick det till ca 70-80 riksdaler/år.
- 28 Ericsson 1983, s. 153. År 1901 ersattes de parallella utbildningarna - beväringssystemet och indelningsverket - med lag om allmän värnplikt.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Demografiska Databasen, Umeå universitet (Jörn).

Riksarkivet Krigsarkivet

Västerbottens regemente

Bygdeå kompani. Serie E 1 Inkomna skrivelser (1829–1838) vol. 1, (1839–1850) vol. 2, (1851–1867) vol. 3.

Serie B II Förslag och Rapporter (1829–1841) vol. 2, (1841–1857) vol. 3.

Sjukvårdsavd. Serie B 1. Concept-Bok för Regementsläkaren (1855–1863), (1864–1875).

Regementschefsexpeditionen Serie F 1. Generalmönsterhandlingar (1740–1905) vol. 1.

Regementschefsexpeditionen Serie F 2. (1726–1827) vol. 1.

Rulla över Officersboställen och Fältjägartorp (Inspektionsprotokoll 1867).

Straffjournal för Underofficerare och Manskap (1831–1880) vol. 1.

Annotations- och StamRulla D III:1 (1880–1894).

Generalmönsterrullor (1830–1886).

Förteckning och karta över Gumboda by upprättad år 1891. Åtgärder vid mobilisering (materialet förmedlat av Ulf Nilsson, Gumbodahamn).

Landsarkivet Härnösand (SVAR)

Nysätra kyrkoarkiv: Dop- och födelseböcker, Dödböcker, Husförhörslängder.

Nysätra tingslags häradsrätts arkiv. Bouppteckningar och arvskiften F II 5–6 (1860–1872).

Folkräkningar 1870–1900.

Lövångers kyrkoarkiv: Dödbok.

Landstingsarkivet Västerbottens läns landsting

Patientliggare år 1888.

Lantmäteriet i Gävle

Historiska kartor: Laga skifte 1868 Gumboda by.

Stadsarkivet Umeå

Västerbottens Fältjägarkår. Protokoll Officers Corpsen (1841–1870) Div. handl. Ö 4:2.

Sveriges Släktforskarförbund

Sveriges Dödbok 1901–2009. CD.

Tryckta källor

- Andersson, Lennart, *Lövånger Burträsk Bygdeå. Soldater 1695–1895*. Umeå 1996.
- Axelsson, Sixten, *Bygdeå och Nysätra socknars skolhistoria*. Robertsfors 1994.
- Bergstedt, Ellen, *Skäran, Hertsånger*. Skäran 1981.
- En historik från byarna Gunsmark och Grimsmark*. Lycksele 1979.
- Eriksson, Tom (red.), *Folket i försvaret. Krigsmakten i ett socialhistoriskt perspektiv*. Umeå 1983.
- Eriksson, Stig Axel & Öhlund, Gösta, *Ånäset genom tiderna*. Bonässund 1997.
- Rehn, Siv, *Gumboda Hed. Den indelte soldaten, verksamheten och bygden*. Stockholm 2007.
- Våra kulturmiljöer. *Program för kulturmiljövård i Robertsfors kommun*. Kulturhistoriska undersökningar. Umeå 1996.

Muntliga källor

- Lydia Wiklund, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå (DAUM), BD 7159.
- Edor Edström, Gumboda.
- Ulf Nilsson, Gumbodahamn.
- Allan Larsson, Ånäset.
- Gösta Öhlund, Ånäset.

ÅKE SANDSTRÖM

En beklaglig olyckshändelse i Umeälven

Om "Bröta-Ol" och hans besök på en
timmerbröt mitt i Norrforsen år 1870

I byarna längs Umeälven har man i många generationer berättat om "Bröta-Ol", eller Olof Andersson som hans egentliga namn var, som efter en äventyrlig färd i roddbåt utför Norrforsen hamnade på en timmerbröt. Där blev han sittande en tid nästan oåtkomlig för räddning. Genom ett kavat ingripande av flottningschefen Daniel Ström i Brattby, "Gamm-Strömmen" kallad, hjälptes han omsider därifrån.

Jag har genom åren fått lyssna till många versioner av denna olyckshändelse och också själv skrivit ned folkminnen kring det hela, en historia som min släkt på fars och farfars sida har särskild anledning att komma ihåg:

I ett försök att ta sig över Umeälven, strax ovanför byarna Norrfors och Sörfors någon mil uppströms Umeå, förlorade en besättning yngre män kontrollen över sin båt och störtade utför forsen, varvid alltså en av dem lyckades klamra sig fast vid en hop med timmer. Hur det gick för de övriga ombord delger inte traditionen, och inte heller berättas så mycket om flottningschefen i sammanhanget. För den skull beslöt jag mig för att ta reda på fler uppgifter om den så märkliga olyckan. Av detta först här tre muntliga versioner av händelsen, den första efter hemmansägaren Almar Lindberg (f. 1921), Sörfors:

En gång i slutet av 1800-talet skulle två karlar – den ene skulle sedan bli kallad Bröta-Olle – ro över älven ovanför Norrforsen. Men de kom för långt ned, så båten drogs ned i forsen och kantrade. Det fanns en stor timmerbröt mitt ute i forsen, ungefär mitt emellan nuvarande kraftverksdammen och Tväråbro-fallet, eller det som idag kallas Laxhoppet. Bröta-Olle lyckades slänga sig mot den bröten och klättra upp. Men forsen var vild och bred på den tiden, så han hade ingen möjlighet att rädda sig iland. Timmerbröten låg mellan två fall i forsen.

På land funderade hans kamrater både hit och dit på hur de skulle kunna hjälpa honom. Den andra karlen ombord då båten kantrade, såg man inte till.

Olle fick sitta på bröten några dagar innan räddningen kom, innan två vana forskarlar tog sig för den svåra konsten att hämta honom iland. Karlarna började ro mot strömmen, fick båten att skära lagom snett över forsen och tog sig på så sätt ut till honom. Sedan bar det iväg samma väg tillbaka, med Bröta-Olle ombord. Men efter hans kamrat syntes inga spår, så glädjen över räddningen var delad.

Någon dag senare var det en som stod och grävde på sin åker Kvarn-raningen ute på Ön mot Norrforsen till. Då han böjde sig ned hörde han plötsligt rop på hjälp utifrån forsen. Också andra personer i närheten tyckte sig höra en som ropade, nu från timmerbröten! Men då de gick ned till strandkanten för att undersöka saken, hördes inte längre något rop; dånet från forsen var för starkt. Men för säkerhets skull kallade man på de bägge forskarlarna igen och fick dem att ro ut till bröten en andra gång. Där granskade man nu timmerbröten noggrant, de sökte och ropade men hittade ingenting. Något skrik inifrån bröten hördes inte heller, så man återvände i oförrättat ärende.

Då vårfloden kom steg vattnet i älven. Då slets den stora timmerbröten loss och stockarna följde med forsen utför. Ungefär samtidigt fann man den saknade kamraten död lite längre ner efter älven. Det troliga är väl, att han trots allt suttit fast där inne i bröten och ropat på hjälp men till sist dukat under, en svår död för honom. Men Bröta-Olle klarade sig och levde till omkring 1930.

Så långt olyckshändelsen i Norrforsen betraktad från en Sörforsbos horisont.¹ Och bland "forskarlarna" i räddningsmanskapat här fanns ganska säkert den inledningsvis nämnde flottningsschefen. En andra version om det inträffade, som också är värd att återges, har jag skrivit ned efter hemmansägaren Markus Eriksson (f. 1924), Brattby:²

Det fanns skickliga flottare efter älven förr. Det förstår man, då man hör om en räddningsbragd, när en karl kallad Bröta-Ol frälstes från en timmerbröt mitt i Norrforsen. Där hamnade han under ett försök att ta sig över älven i lag med en annan. De kom från en dans i Sörfors och skulle ro över en bit ovanför forsacken. Men strömmen var för stark, och det påstods att den som rodde blev så rädd att han drog in årorna!

Bröta-Ol blev kvar ett par dagar på bröten, för det visade sig omöjligt att undsätta honom. Man övervägde att skriva till kungs för att få tillstånd att skjuta honom, för att bespara honom från att frysa ihjäl. Så hjälplösa kände man sig. Dessbättre sände man efter Daniel Ström här i byn, som var flottarbas vid Baggbölesågen, och han tog två forsroddare med sig i undsättningen. De riskerade livet för att rädda Bröta-Ol, och lyckades. Daniel Ström fick medalj för sin insats, som skall ha ägt rum i slutet på 1800-talet.

Förresten ägde Daniel Ström och en av hans söner

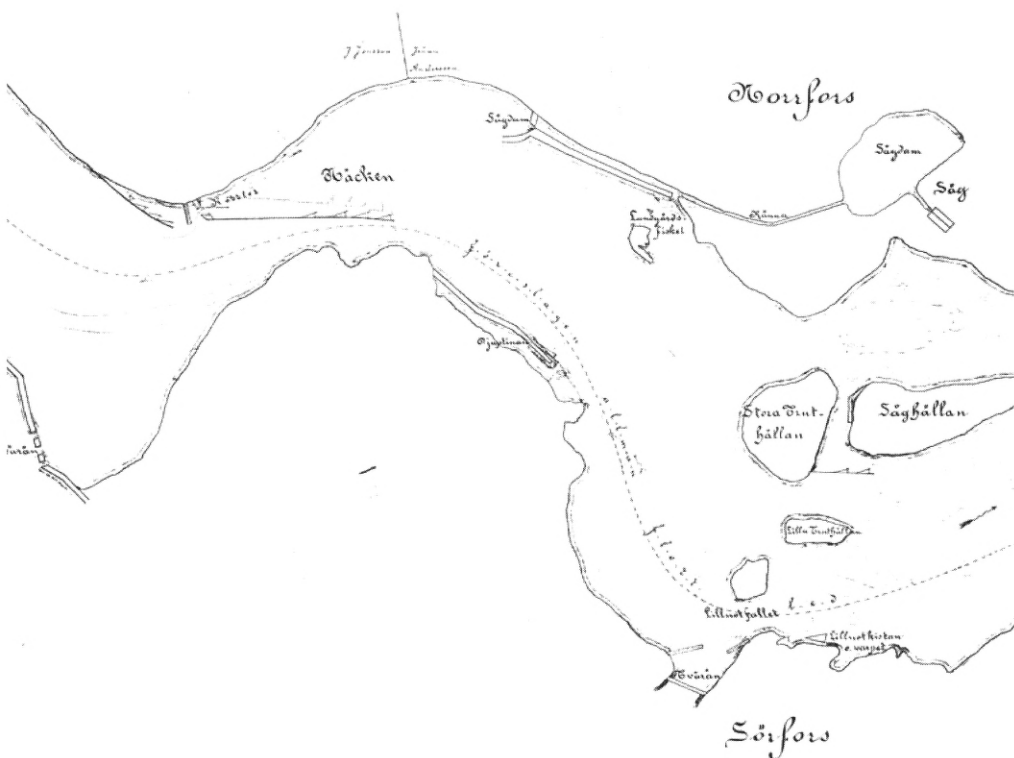
jordbruket, som jag och Iris, hustrun, nu bor på och har förvaltat i snart 50 år. Marken här vid gården var visst utskiftet till deras storhemman nere i byn.

En sista muntlig version här är upptecknad efter hemmansägaren Henning Ström (f. 1921), Baggböle. Han var under hela sitt liv bosatt på det "storhemman nere i byn" som också var flottningschefen Daniel Ströms, vilken i själva verket var hans farfars far. Om äventyret med Bröta-Ol, och med flottningschefen ånyo placerad i ett slags hjälteroll, hade Henning hört mycket berättas allt sedan barndomen:³

Ett bröllop skulle hållas in på Lia [Liden], ett par bondgårdar i västra delen av Sörfors by. Några Norrforspojkar beslöt sig för att ro över älven för att vara med på kalaset, och en av dem hette Olle Andersson. Roddleden var över lugnvattnet ovanför själva Norrforsen. Men att ro här var ändå ganska riskabelt, för älven var strid på den tiden. Det gällde att ro längs stranden uppför en bit, och sedan fort över älven för att undvika forsdraget. Emellertid gick allt lyckligt den här gången.

Man festade väl runt på det där bröllopskalaset, som brukligt var den tiden, men så kom dagen för återfärd. Då inträffade en bit ut i älven, att ena årvidjan gick av – vi kallar trästycket där för åran för en "hå" och vidjan "håvidja" – så åran lossnade förstås. Båten gick nu inte längre att kontrollera, och man gled mot forsacken utan att kunna bärga sig. Väl utför forsén lyckades Olle Andersson rädda sig upp på en stor timmerbröt. Vad som hände de övriga, och med båten, vet jag inte, men forsén tog dem väl.

Byborna på bägge sidor om älven fick omsider veta vad som hänt, och att Olle satt fast på en bröt mitt ute i forsén. Men hur skulle man få honom därifrån? Nu var goda råd dyra. Man försökte skicka ut klädpaket med

Figur 1. Karta från 1892 som utvisar Norrforsen med "Näcken", jämte älvens forsar, flottleder och fiskeplatser. Forskningsarkivet, Umeå universitetsbibliotek.

strömmen, för han ropade att han frös så förskräckligt. Och man rodde ut med ett långt rep att skicka med strömmen, men också det misslyckades. Till slut vände man sig till min farfars far, Daniel Ström här på gården i Brattby, "n Gamm-Dannel" som vi sade eftersom också min farfar hette Daniel Ström. Han var flottarbas åt patron Dickson i Baggböle och förestod sträckan därifrån och en bra bit upp efter älven. Så ingen kände väl älven och forsarna där bättre än han. Men då han fick se pojken ute på timmerbröten lär han ha sagt: "Hinna går

aldrig vägen..., men vi jett ju försök.”

Daniel Ström fick med sig några frivilliga här i byn, flottare som kunde ro en forsbåt. Man for ut längs en halvågskam sägs det, men misslyckades vid första försöket, för Olle var för ängslig att själv hjälpa till. I andra försöket tog ’n Gamm-Dannel med sig ett långt timmerkäx, ett slags båtshake, och med det krokade han fast i kläderna på ’n Olle, och drog in han över båtkanten!

Efter sin vistelse ute på timmerbröten fick Olle Andersson heta Bröta-Ol, och han vart bonde i Norrfors. Som belöning för undsättningen fick Daniel Ström en silvermedalj av kungen.

Henning Ström hade förstås snappat upp sina ganska detaljerade uppgifter om bondsonen Olof Andersson och hans besök ute på timmerbröten i Norrforsen efter äldre släktingar på hemgården i Brattby. Men vad hände med de övriga i olycksbåten? Överlevde också någon fler än Olof Andersson? Frågeställningen är befogad, för där händelsen återges ur folkminnet omtalas nästan bara personen Bröta-Ol, därtill litet om räddningsaktionen under Daniel Ströms ledning. En artikel i *Umebladet* från den 30 september 1870, som är endast några dagar efter olycksfallet, ger dock bättre besked. Där namnges rättvist också övriga huvudpersoner i dramat. Artikeln återges här ograverad och med ursprunglig språkdräkt:

En beklaglig olyckshändelse timade sistlidne Måndags afton kl. mellan 7 och 8, i det unga Bonden Johan Johansson Forsgren och Bondesonen Fredrik Fredriksson [Söderberg] i Norrfors, hwilka bewistat ett lysningskalas i Sörfors, samt ynglingen Anders Andersson från Sörfors, wid färd öfwer Ume elf drunknade i Norrforsen. Olyckshändelsen förmäles i kommissarien Ruthbergs derom till Länsstyrelsen ingifna rapport hafwa tilldragit sig sålunda:

Nämnde tre personer jemte Bondeson Olof Andersson i Norrfors ämnade om aftonen, sedan de förra skiljt sig från det öfriga sällskapet, i båt begifwa sig öfwer elfven till norra stranden, hwarwid Anders Andersson satte sig wid årorna. Färden anträdde på det ställe, der elfwen wanligen plägar befaras, eller straxt ofwan om Norrforsen; men komna ett stycke utåt den så kallade Necken,⁴ hade båten stött mot en sågtimmerstock och deraf något hindrats i framfarten. Forsgren, som förmärkte att båten genom stöten började glida nedåt fors- en, hade då skyndat till årorna, men i detsamma sprang ena "håbandet" utaf, hwilket hade till följd, att båten, som redan kommit för nära fallet, ej kunde manövreras. Forsgren och Olof Andersson kastade sig då i wattnet, i afsigt att söka rädda sig genom simning. Forsgren samt i båten qwarwarande Fredriksson och Anders Andersson förswunno ögonblickligen i den skummande fors- en, hwarmot Olof Andersson genom en lyckans tillfällighet blef kastad mot en midt i fors- en fastnad timmerhop, der han med största ansträngning arbetade sig upp och kunde hålla sig fast. På sina nödrop blef Olof Andersson observerad af åtskilliga Norrforsboer, hwilka genast skyndade ner till stranden, utan att likwäl någon wågade försöket att berga Olof Andersson från hans farliga belägenhet, emedan timmerhopen låg minst hundra alnar från land, på alla sidor omgifwen af den stridaste delen av Norrforsen.

Bud sändes emellertid genast till Flottningsföreståndaren Daniel Ström i Gubböle [eg. Brattby], hwilken också tidigt om Tisdagsmorgonen infann sig med biträde af Arbetarne Jacob Eriksson i Brattby samt Johan Jacobsson [eg. Johansson] och Johan Nilsson i Swallet och lyckades under den ald- ra största lifsfara, derwid Ström och hans biträden med båt kastade sig uti den skummande fors- en,

att rädda Olof Andersson, som efter sin äfwentyrliga färd befinner sig temligen wäl.

De tre omkomne, hwilkas lif man ännu ej wid rapportens afgang återfunnit, woro kända för nykterhet samt en stilla och redbar wandel, hwarföre deras föräldrars sorg är ganska stor.

Umebladet meddelar alltså, att dels "unga Bonden Johan Johansson Forsgren och Bondesonen Fredrik Fredriksson i Norrfors", dels "ynglingen Anders Andersson från Sörfors [...] drunknade i Norrforsen" sedan de bevisat ett lysningskalas i Sörfors i lag med den i olyckshändelsen överlevande Olof Andersson.⁵ Räddningsmanskapat anges därefter också.⁶

Umeå landsförsamlings kyrkböcker kompletterar sedan uppgifterna om de tre omkomna. Där bekräftas att händelsen ägde rum den 26 september 1870. I församlingens dödbok antecknas för denna svarta måndag vid Norrforsen följande drunknade personer jämte deras ålder:

1. Anders Andersson i Sörfors, 20 år, 10 mån, 20 dagar.
2. Johan Forsgren i Norrfors, 25 år, 9 månader, 21 dagar.
3. Fredrik Söderberg i Norrfors, 27 år, 5 månader, 28 dagar.

Om de drunknade sägs också att alla tre var ogifta och bondsöner, samt om Johan och Fredrik att deras begravningsdag inföll den 16 oktober 1870.

Andersson

Den omkomne Anders Andersson, som vid överfarten av älven satt vid årorerna men kolliderade med en timmerstock, var född i Sörfors den 6 november 1848 och därmed 21 år vid sin död. (Varken Anders eller Fredriks levnadstid är rätt angiven i dödboken.) Han var son till Anders Andersson d.ä. (f. 1823) och

Maja Johanna Johansdotter på hemmanet Sörfors 9a.

Minnesgoda Sörforsbor kan ännu berätta, att Anders olycksdagen ämnade ro med de övriga olyckskamraterna till Norrfors, för att där återlämna en sadel han lånat men alltså omkommit innan han utfört sitt ärende. Någon begravningsdag för Anders uppges inte, så kanske dröjde det innan man fann honom i älven.

Forsgren

Den omkomne Johan Johansson Forsgren, vilken alltså försökt ta över årorna i en kritisk situation men sedan kastat sig i älven i ett försök att rädda sig genom simning, var född i Norrfors den 5 december 1844, som äldste son till framlidne Johan Hansson Forsgren (1806–1865) och hustrun Anna Magdalena Wallmark (f. 1812), ägare till Norrfors nr 4.

Johan var redan ung bonde på hemgården, efter sin fem år tidigare avlidne far.

Söderberg

Den omkomne Fredrik Fredriksson Söderberg, som blev kvar i båten utför forsen, var född i Norrfors den 6 mars 1843, som son till Fredrik Nilsson Söderberg (f. 1815) och hans hustru Anna Lisa Persdotter (f. 1809) på hemmanet Norrfors nr 5.

Också Fredrik var ämnad att överta sina föräldrars gård. När dödsbudet nådde modern lär hon i förtvivlan ha utbrustit, att "nog är det väl för sorgesamt, att inte döver-vörn denna fick dö i stället för 'n Fredrik", och så hade hon pekat på en närvarande son, tillika en något äldre bror till den drunknade, vilken satt på en stol i köket.⁷

"Nog finns väl en grop för mej å", hade sonen då svarat. Han dog i flottningen något år senare.

Det var alltså ett tungt dödsbud som frambars till föräldrar-

na: att den som var bäst lämpad att ta över gården nu drunknat, men också att han, enligt modern – till skillnad från den tydliga mindre försigkomne brodern – ”var en som kunde skära in glaset [i fönster]”.⁸

Tragiskt i den här historien är alltså, att Fredrik Söderbergs äldre bror (Nils 1842–1872) också drunknade i älven, dessutom tillsammans med olyckskamraten Anders Anderssons lillebror Johan (f. 1851) från Sörfors.⁹

Bröta-Ol – Olof Andersson

Den från timmerbröten så lyckligt undsatte ”Bondsonen Olof Andersson i Norrfors” levde lång tid efter olyckshändelsen 1870. Han var född den 5 december 1849 och var alltså ännu inte 21 år vid haveriet. Han var son till Anders Andersson (f. 1807) och dennes hustru Anna Kajsa Andersdotter (f. 1807) på gården Anders (Norrfors nr 3), ett hemman han sedan övertog i lag med sin bror Johan. Gården och dess odlade ägor gränsade till Näcken, älvutvidgningen strax ovanför Norrforsen.

Egendomligt nog hade Olofs egen far Anders bara året innan avlidit på liknande sätt som i dramat 1870. I en bevarad dagbok från deras gård Norrfors finns följande sparsamma notis om detta: ”I går drunknade Hemmansägaren Anders Andersson å den så kallade Näcken”, skrivet av hans egen son Johan.¹⁰

Olof Andersson lyssnade ogärna till sitt nya tillnamn ”Bröta-Ol” utan föredrog mer neutrala namn som ”Anders Ol” eller ”Olle till Andersgården” och liknande. Han ville som vuxen inte heller gärna vidröra det äventyr i Norrforsen han varit med om i ungdomen. Själv kallade han sig både hemmansägare och uppfinnare, det senare efter att exempelvis ha konstruerat ett slags farkost av stor kopparkittel, med vilken man kunde förflytta sig på vattnet, vartill också hörde särskilda stavar att skjuta på med.¹¹ Att han i vissa frågor var långt före

sin tid antyder också vanan att – då han någon gång badade – smörja in sig med citronskivor.

Olof Andersson avled på luciadagen 1929 nyss fyllda 80 år. Äldre bybor minns honom som en ganska originell person med stort kvinnotycke. Något lämpligt parti att gifta sig med fann han dock aldrig, trots visst sökande.

Daniel Ström, flottningschef

Men också litet om "flottningsföreståndaren" Daniel Ström må anföras, vilken alltså "under den aldra största lifsfara" fick äran av att ha räddat Olof Anderssons liv. Hans egentliga namn var Daniel Danielsson Ström (f. 1820) och bördig från ett hemman i Håkmark, Umeå landsförsamling. När han var fyra år avled hans far efter en tids sjukdom, varför modern och hans fem syskon i många år måste "njuta fattigmedel".¹² Som yngst i barnskaran föddes våren 1825 Jonas – se mer om honom nedan – men då var fadern redan död.

Barndomstiden tillbringade Daniel och hans familj i dels Stöcksjön, moderns hemby, dels i byarna Ytterhiske, Prästbordet (nuv. Backen) och – efter faderns död – Västerhiske, någon halvmil väster om Umeå stad. Åren 1841–1851 vistades Daniel som dräng i Berg, en vackert belägen by invid Umeälven någon halvmil ovanför Sörfors. På den gård han tjänade (Berg nr 2) mötte han sin blivande hustru, bonddottern Kajsa Lena Jonsdotter (f. 1828). De gifte sig 1854 och fick med tiden många barn tillsammans.¹³

På 1850-talet bokfördes Daniel Ström som "sågdräng" (1854) och "sågarbetare" (1855) hos firma James Dickson & Co i Baggböle, där yngsta brodern Jonas Ström (f. 1825) nu också anställdes. Där avancerade båda bröderna till flottningschefer inom Baggbölebolaget, som ordnade dem var sitt boställe uppefter Umeälven: för Daniel Ström och hans familj i Brattby, för Jonas Ströms i byn Granö fem mil längre upp efter äl-

ven.¹⁴ I tjänsten blev nu forsbåtar och båtshakar viktiga verktyg i själva flottningsarbetet, för Jonas del också en i släden eller trillan välfylld brännvinskutting att bjuda ur vid skogsaffärer för sin arbetsgivares räkning.

I byarna längs Umeälven blev Daniel Ström sedan känd under hedersnamn som "Gamm-Strömmen" och "Gamm-Dannel i Brattby". Om hans lillebror och kollega sades i stället "Strömmen i Granö", men av att han var känd flottningschef och timmeruppköpare åt Dicksons bolag också "Baggböle-Ström".

Om Daniel Ström i Brattby fick äran av att ha räddat livet på Bröta-Ol blev brodern i Granö ryktbar på helt andra meriter. Han kom att medverka till uppkomsten av begrepp som *baggböling* och *baggböleri* men kom också själv att personifiera dem. Orden skapades och blev riksbekanta genom den rättegång i Lycksele på 1860-talet, där Jonas Ström jämte Baggbölebolagets ägare stod åtalade för stöld av kronans virke ur ett timmermagasin i älven. Rättegången slogs upp stort av rikspressen, vilket bidrog till att öka en redan avog stämning mot Baggbölebolagets affärsmetoder.¹⁵

Räddningsbragden i Norrforsen 1870 renderade Daniel Ström och hans tre biträden belöningar från Kungl. Maj:t. Hit hörde förutom pengar också en medalj i silver. Den 9 december 1870 meddelade *Umebladet* litet om detta, under rubriken "Utmärkelse":

Sedan länsstyrelsen anmält, att Flottningschefen Daniel Ström i Gubböle samt Arbetarne Jakob Eriksson i Brattby, Johan Johansson i Swallet och Johan Nilsson i Swallet den 27 sistlidne September under största lifsfara räddat Olof Andersson i Norrfors från att omkomma i Ume älf, har Kungl. Maj:t funnit för gott att, såsom wedermäle af sitt nådiga wälbehag öfwer detta de nämnda personers prof på rådighet och sjelfuppoffring wid bemärkte tillfäl-

le, tilldela Ström silvermedaljen af 8:e storleken för berömliga gärningar att i höglått band med gula kanter på bröstet bäras, samt Eriksson, Johansson och Nilsson hwardera en penningssumma af 5 silverspecier (= 20 riksdaler).

Också flottningsschefens tre medhjälpare belönades således.

På 1870-talet kom Daniel Ström över ytterligare ett lantbruk i Brattby, så att hans och hustruns båda söner hemmavid kunde få sig var sitt. Som förmånstagare med födoråd hos sönerna och deras familjer avled han den 5 oktober 1892, 71 år gammal.¹⁶

Daniel Ströms silvermedalj av 8:e storleken "i höglått band med gula kanter" hamnade så småningom på villovägar men återfanns på märkligt vis hösten 1997, sedan medaljen efterlysts i ett lokalt teveprogram av en hembygdsforskare. I samband med en auktion på 1950-talet i byn Granö vid Umeälven – där ju brodern Jonas Ström och hans familj varit bosatta åren 1855–1879 – hade medaljen ropats in med föremålen "i en låda med skrot" som ägts av pigan "Stor-Sofia" i samma by.¹⁷ Silvermedaljen är numera donerad till Västerbottens museums samlingar i Umeå. Medaljen, som alltså härrör från tiden då Carl XV var kung i Sverige och Norge (1859–1872), har förutom dennes porträtt texten "Carl XV, Sveriges, Norr., Göth. och Vendes Konung", och på baksidan den likaså ärofulla utsagan: "Till Daniel Ström, flottningssjefens förståndare. För berömliga gerningar".¹⁸

*

Poliskommissarie Ruthbergs påpekande i *Umebladet* dagarna efter olyckshändelsen, att de drunknade var kända för nykterhet och för en stilla och redbar vandel, innebar ganska säkert – trots att det inte behöver vara sant olycksdagen – en stor tröst för de avlidnas familjer. Den tragiska olyckan kunde nu i stället

skyllas på en lömsk "sågtimmerstock" i älvsvattnet, och på att "håbandet", vilket fäste åran till hån, inte höll för rodden över den så försåtliga Näcken.

Noter

- 1 Almar Lindbergs version har tidigare publicerats av Gun-Mari Löfqvist & Martin Löfqvist (red.), *Sörfors – en förändringens bygd*. Umeå 1987, s. 83–84.
- 2 Om en liknande version av olyckan 1870, se *Boken om Brattby, Gubböle, Svallet*. 2007, s. 91.
- 3 En nästan litterär version av dramat i Norrforsen har tidigare publicerats av John Framell (1901–1975) som var sonson till Johan Nilsson (f. 1840), en av Daniel Ströms medhjälpare vid undsättningen av Bröta-Ol.
- 4 Ortnamnet *Näcken*, *Upp i Näcken* o.l. på parti av Umeälven ovanför Norrforsen kunde måhända vara en förändring av ett ä. *Nacken* < **Forsnacken*.
- 5 Lysningsfolk var Erik Johansson (f. 1838) och Anna Magdalena Milton (f. 1837) som ingick äktenskap den 18 november 1870. Erik var son till bonden Johan Olofsson på Sörfors nr 1, Anna var dotter till bonden Anders Milton på Sörfors 4.
- 6 Daniel Ströms medhjälpare var flottningsarbetarna Jacob Eriksson (f. 1836) i Brattby samt Johan Nilsson (1840–1903) och Johan Johansson (f. 1825), båda Svallet.
- 7 Betydelsen av ordet *döver-vörn* är oklar men måhända samhörig med den hos adj. *dövlig* /*dövie*/ 'långsam, dyster, orkeslös' o.d. i traktens dialekt. Den senare leden bör då vara bestämd form singularis av ordet *orre* /*vôrr*/ m.
- 8 Enligt annan tradition lär detsamma har sagts om Bröta-Ol, av hans mor: "Kunde int 'n Fredrik Söderberg ha fått leva i stället för 'n Olle, för han kan skära in glaset". En sammanblandning har alltså skett i folkminnet.
- 9 En tredje avliden i samma olycka var drängen Johan Eriksson i Norrfors, 23 år.
- 10 Också hans fars kusin och granne i byn, hemmanstillträdaren Anders Hansson, drunknade av samma orsak 1821, misslyckad överfart av älven en bit ovanför Norrforsen. – För uppgifter om Brö-

- ta-Ol, hans familj, olyckskamrater m.m. tackar jag släktforskaren Harald Johansson (f. 1933), Umeå.
- 11 Så enligt hembygdsvetaren Martin Johansson (f. 1922), Umeå, som från sin barndom i Norrfors minns när Bröta-Ol demonstrerade en av sina uppfinningar i logen hos en bygranne.
 - 12 Fadern Daniel Danielsson (1782–1825) omtalas bl.a. som "orgeltrampare" vid Prästbordet, Umeå landsförsamling. Han och sedan hans änka Britta Greta Malm (f. 1785) och barn "njuter fattigmedel" åren 1821–1828.
 - 13 Daniel Ströms barn som uppnådde vuxen ålder var Johan f. 1855 (= förf. farfars far), Edvard f. 1858, Katarina Charlotta f. 1862, Augusta f. 1868 och Daniel f. 1870.
 - 14 Daniel Ström (f. 1820) var flottningsschef för "3:e och 4:e reviren", dvs. flottningsleden Baggböle – Granö, hans bror Jonas Ström (f. 1825) för "5:e och 6:e reviren", fortsättningen upp genom Lycksele (nedre) lappmark.
 - 15 Balgård 1980, Andersson 1981, Gaunitz 1993. I samband med flottningsarbeten i Lycksele 1867 anklagades Jonas Ström att för Oscar Dicksons räkning ha släppt ut timmer i älven tillhörigt kronan. Begrepp som *att baggböla*, *baggböleri* etc. skapades då och blev riksbekanta. Jonas Ström var enligt Olofsson (1934) en som "kvinnorna älskade, och männen beundrade", enligt Ternstedt (1944) "en flottledsförbättrare av stort format" men enligt Boberg (1980) mer känd för "sin hänsynslöshet, sina brännvinskaggar och för att ha velat vara en hejare till karl". Han var 16 år då han 1842 värvades till rote nr 134 Hagman i Ersmark, Umeå landsförsamling. År 1848 skrev han sig "Jonas Ström" och från 1851 med titeln korpral. Han tog avsked från regementet 1855 för att börja hos Dickson & Co i Baggböle, med boställe i Granö 1855–1879. År 1887 köpte han ett hemman i Västerhiske till en son, där han sedan avled 1895, 70 år gammal. Om Jonas Ström, se även Rehn 2011.
 - 16 Daniel Ström gav (enl. släkttraditionen) bort ett hemman vardera till fyra av sina fem barn (jfr not 13). Äldste sonen Johan blev utan efter att ha gjort familjens piga, den två år äldre kusinen Karin, med barn. Johan lät sig då värvas till fältjägare på soldattorp i Spöland (Gullbyn), och där fick han med pigan (nu hans hustru) ytterligare 21 barn.
 - 17 Medaljen ropades in och har sedan ägts av fam. Bernhard Persson i Granö (Eliasson 1998). Hur Daniel Ströms medalj innan dess hamnat hos ogifta trotjänarinnan Sofia Magdalena Nilsson ("Stor-Sofia", 1869–1950) är däremot oklart.

- 18 Akt i Riksarkivet (RA/1206.01) 1.11.1870 meddelar också litet om dödsolyckan vid Norrfors 1870, samt omtalar "belöningar åt D. Ström m.fl. för räddande af människolif", vilka utdelades i Umeå landsförsamlings kyrka den 4 december 1870.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

Forskningsarkivet (FA) vid Umeå universitet
Umeå landsförsamlings kyrkböcker
"Flottledens reglerande i Norrforsen", 1892

Riksarkivet (RA), Stockholm
Ärendenummer 20, Civildepartementet I, Serie E 1, vol. 1064.

Tryckta källor

- Andersson, Sigvard, *Baggböleriet – från trälldom, förbannelse och ödmjukhet*. Umeå 1981.
- Balgård, Gunnar, "De 117 stockarna i Djupskolavan" i *Västerbotten* 1980.
- Boberg, Kurt, "En indelt soldat och hans livsöde" och "Baggböle-Ström" i *Västerbottens-Kuriren* 21.2.1980.
- Boken om Brattby, Gubböle, Soallet*. Utg. Byaforskningsgruppen. Umeå 2007.
- Eliasson Owe, "Historien bakom medaljen" i *Västerbottens-Kuriren* 11.4.1998.
- "En beklaglig olyckshändelse" i *Umebladet* 30.9.1870. Osignerad.
- Framell, Johan, "Bröta-Oll – mannen som frälstes ur Norrforsen" i *Västerbottens-Kuriren, Jubileumsnummer 1900–1975*. Umeå 1975.
- Gaunitz, Sven, "Baggböleriet" i *Västerbotten* (årsbok) 1980. Umeå 1980.
- Gaunitz, Sven, "Baggböleri" i *Norrländsk uppslagsbok* 1. Höganäs 1993.
- Löfqvist, Gun-Mari & Löfqvist, Martin (red.), *Sörfors – en förändringens bygd*. Umeå 1987.
- Olofsson, Artur, "Strömmen i Granön" i *Västerbotten* 1934.
- Rehn, Siv, "Ett bygdekompani. Livkompaniet i Västerbottens fältjägarkår under 1800-talets senare hälft" i *Oknytt* 3–4/2011.
- Ternstedt, Bror, "Baggböle och Baggböleri" i *Västerbotten* 1944.
- "Utmärkelse" i *Umebladet* 9.12.1870. Osignerad.

Släktutredningar

Gun-Mari Löfqvist, Sörfors.
Carola Svanberg, Granö.
Hans Wikström, Örnsköldsvik.

Muntliga källor

Almar Lindberg (1921–2008), Sörfors.
Harald Johansson (f. 1933), Norrfors och Umeå.
Henning Ström (1921–2008), Brattby.
Markus Eriksson (1924–1998), Brattby.
Martin Johansson (f. 1922), Norrfors och Umeå.
Martin Löfqvist (f. 1934), Sörfors.

THORE TAFVELIN

”Mästaren i Anundsjö” och hans mystiska sekt

En presentation av dalmasen Erik Andersson och en kritisk analys av hans verksamhet och förkunnelse

En artikel i *Örnsköldsviks Allehanda* (ÖA) den 13 augusti 1928 skulle få helt överraskande konsekvenser. Rubriken löd ”I Mästarens fotspår. En mystisk historia från Anundsjö”. Artikelns text inleds med orden: ”I en avlägsen by inom Anundsjö socken lär det finnas en mycket mystisk person, som går under namnet ’Mästaren i Anundsjö’. Ett namn, som han givit sig själv.” Journalisten fortsätter med att skildra ett besök han gjort i ”Mästarens” hem. På förstubron möter han en kvinna, klädd på ett sätt som hörde hon hemma långt ned i 1800-talet. Inte minst det förhållandet, att ”Mästaren” omgav sig med en rad kvinnor skulle komma att ge upphov till diverse rykten och skapa nya tidningsrubriker.

Artikeln borde omgående ha väckt en rad reaktioner i form av insändare eller på annat sätt. Det skulle dock dröja till den 3 oktober innan något nytt fanns att läsa om den mystiske mannen och hans kvinnor. Just ordet *mystisk* skulle komma att bli flitigt använt i den fortsatta rapporteringen. Konkurrenttidningen *Örnsköldsviks-Posten* (ÖP) tog då upp ämnet, närmast i form av ett referat av vad som redan publicerats i ÖA.¹

Med dessa artiklar startade ett mediedrev av överraskande stor omfattning på den mystiske "Mästaren i Anundsjö". Det finns anledning att med Gunnar Wikmark anta:

att varken förr eller senare torde den svenska riks- och lokalpressen ha engagerat sig så intensivt för en så blygsam religiös minoritet som under de hektiska oktoberveckorna 1928, då bonden Erik Andersson – vanligen benämnd "Mästaren i Anundsjö" eller "helige Erik" var på snart sagt varje människas läppar.²

En rad tidningar runt om i landet skulle komma att ägna sig åt "undersökande journalistik" för att ge sina läsare en så allsidig belysning som möjligt av fenomenet "Mästaren i Anundsjö". För att ge rapporteringen tyngd inhämtades synpunkter från såväl teologisk expertis som läkare, psykologer och psykiatriker. Många tidningar hämtade stoff till sina artiklar från Tidningarnas telegrambyrå (TT). I såväl lokal press som i andra tidningar berättades utförligt om "Mästarens" verksamhet alltifrån 1911, då han började sin verksamhet som fri förkunnare.

Även om skrivierna var som intensivast under oktober 1928, förekom bevakning av "Mästaren" även under de närmast följande åren. Den sista artikeln i ÖA är daterad den 27 februari 1945, då tidningen meddelar, att "Mästaren i Anundsjö", Erik Andersson, avlidit i Vitteby, Sunne, i Värmland. Han var vid sin död 64 år gammal.³

Artikelns syfte

Syftet med denna artikel är närmast att presentera ett religiöst sammanhang som trots sin blygsamma omfattning väckte ett påfallande stort intresse på många håll i landet, men även i ut-

landet. Artiklar om "Mästaren" och hans mystiska förehavanden förekom nämligen också i danska och franska nyhetsblad. Historien om "Mästaren i Anundsjö", en socken i Nolaskogsområdets inland, numera en del av Örnköldsviks kommun, väcker en rad frågor. Den första gäller rimligtvis "Mästaren" själv, hans person, den verksamhet han bedrev och innehållet i hans förkunnelse. I denna artikel är det främst frågor av detta slag som behandlas. "Mästarens" relation till den på sin tid mycket uppmärksammade "vandringssprästen" David Petander och dennes religiösa uppfattningar tas upp i ett avslutande avsnitt.

Det finns även skäl att ställa frågan under vilka betingelser sekter av denna typ uppstår, sprids och ges möjlighet att överleva? Det som hände hösten 1928 är därtill ett exempel på mediernas, i detta fall tidningspressens, roll som opinionsbildare. De metoder tidningarnas medarbetare använde för att inhämta sina uppgifter och deras sätt att framställa "Mästaren" och hans krets påminner om vikten av ett kritiskt värderande av nyhetsflödet. Av den följande framställningen kommer att framgå, att åtskilligt som skrevs helt eller delvis saknade förankring i verkligheten. Mediernas intresse för extrema religiösa rörelser har knappast minskat sedan 1928. Deras sätt att behandla religiösa företeelser i samhället förtjänar en djupare analys än vad hittills skett.⁴

Källor till Andersson och Petander

"Mästaren i Anundsjö", Erik Andersson, har inte efterlämnat några kända egna noteringar om sitt liv och sin tankevärld. Hulda Nygren, en av Anderssons sympatisörer, har i en mindre skrift med titeln *Erik Andersson: Vem var han? Vad ville han?* (1946) i korthet försökt teckna en bild av Anderssons person och strävanden. I skriften ingår ett antal korta "kärnord" av Anders-

son, vilka nedtecknats av personer som lyssnat till hans predikningar. Dessutom ingår personliga uttalanden av en rad personer som stått Andersson nära. Deras omdömen är genomgående ytterst positiva. I övrigt finns ett stort antal tidningsartiklar som skildrar Andersson och hans vandringar runt om i landet och vilka konsekvenser hans förkunnelse fick. ÖA är i sammanhanget den viktigaste källan, främst med tanke på det stora utrymme tidningen ger Andersson och hans sekt. En sammanställning av dessa artiklar har gjorts av Roger Fröberg. Genom att jämföra Fröbergs artikelsammanställning med de mikrofilmer av ÖA som finns i Huvudbiblioteket i Örnsköldsvik har jag kunnat konstatera, att avskrifterna är korrekt gjorda, med undantag för några obetydliga felskrivningar. Även ÖP har använts som källa. Också denna tidning, som upphörde 1951,⁵ har fått lämna bidrag till denna artikel. Även ÖP finns tillgänglig på mikrofilm. Den ovan nämnda uppsatsen av domprosten och teol. dr Gunnar Wikmark, "Tidningspressen och 'Mästaren i Anundsjö', har varit av viss betydelse för min framställning.

Efter Erik Anderssons död författade fil. kand. Sven Sundin, lärare vid Hampnäs folkhögskola, en minnesruna över Andersson som publicerades i ÖA våren 1945. Samme författare har i folkhögskolans egen publikation *Hampnäsringen* (1945) författat ytterligare en artikel om Andersson. I skriften *Norrland i ord och bild* (1931) berättar Eric Marcusson om ett möte med Andersson i Nässjö, där "Mästaren" då uppehöll sig med några av "sina" kvinnor.

Ytterligare ett par skrifter innehåller uppgifter om "Mästaren i Anundsjö". Det gäller Clas Svahns bok *Sekter och hemliga sällskap i Sverige och världen* (2007). Här ges en mycket summarisk bild av "Mästaren" och hans verksamhet. Birgit Häggström, med rötter i Järvberget, Anundsjö, ger några minnesbilder från Mästarens verksamhet i hembygden i *Livet i en fjällby under min barndomstid* (1998). Författaren Ragnar Jändel har i sin bok *Jag och vi. Kommentarer och meditationer* (1928) ett

kapitel om "Mästaren i Anundsjö", i vilket han uttrycker sin starka sympati för mästaren. Under 2009 utgav ortnamnsforskaren Else Britt Lindblom en mindre skrift om "Mästaren" med titeln "Tollorna och mästaren från Anundsjö". Skriften bygger i hög grad på en rad tidningsuppgifter om "Mästaren" från Norr- och Västerbotten samt på intervjuer med äldre personer i Piteåtrakten. "Mästarens" kvinnliga följeslagare kallades i Norrbotten "tollor" efter den adliga Maria Toll, som ingick i Erik Anderssons följe.

Med tanke på att "Mästaren" hade sin fasta operationsbas i Anundsjö, har jag gått igenom protokollen från Anundsjö kyrkoråd och kyrkostämma för åren 1914–1931. Endast i samband med den begäran om en utredning som kyrkorådet riktade till landsfiskalen i Anundsjö hösten 1928 finns någon notering om Erik Andersson och hans rörelse. Landsfiskalens utredning finns inte kvar, då alla handlingar från Landsfiskalsdistriktet är utgallrade enligt noteringar och besked från Landsarkivet i Härnösand. Den alternativa utredning som kyrkoherde Nils Östgren och komminister Fritz Karlén genomförde angående Anderssons förehavanden finns återgiven i ÖA i februari 1929. ÖA publicerade månaden därpå Karléns "Ett försök till historik över 'Mästarens' liv och verksamhet". Originalen till dessa utredningar har jag ej kunnat återfinna i – som jag hoppades – Anundsjö kyrkoarkiv, som fortfarande förvaras i pastorsexpeditionen arkiv i Bredbyn.

En form av källor som endast i begränsad utsträckning använts i detta sammanhang är de reminiscenser och traditioner från "Mästarens" tid i Anundsjöbygden som finns bevarade hos vissa Nolaskogsbor. Några informanter har dock lämnat sina bidrag.

David Petanders betydelse för "Mästaren i Anundsjö" och dennes verksamhet har redan nämnts. I Petanders fall finns tre mer omfattande biografier eller monografier som använts i denna artikel. Den tidigaste av dess skrifter är Olof Segers

bok *David Petander, vandrareprästen. En skildring av hans vandringsår* (1942). Tio år senare utkom Sigge Swenssons bok *David Petander, vandrarpästen, riksförkunnaren. Brev, anteckningar, förkunnelse* (1952). Den senaste biografiska framställningen över Petander är Hulda Nygrens *David Petander. Hans liv och förkunnelse* (1960). I *Julbok för Västerås stift* (1944) ger Emanuel Nyberg en kortfattad och eftersinnande summering av Petanders verksamhet under rubriken "David Petander – vår svenske Franciskus. Ett silhuettklipp 30 år efter hans död". Religionshistorikern Efraim Briem ägnar ett kapitel i sin bok *Helgon och helgonliv* (1942) åt David Petander och hans verksamhet. Briem betecknar Petander "som en ädel representant för en luthersk helgontyp". Nils Tägt med flera har utgett en "vänbok" med föredrag som hållits under "Petanderdagar" kompletterat med annat material. Boken gavs ut under titeln *David Petander – en svensk Franciskus* (1996). Även skalden, prästen och biskopen Nils Bolander uttrycker sin beundran för Petander i boken *Hungern och brödet. Från trefaldighet till domsöndag* (1945).

Erik Andersson, "Mästaren i Anundsjö"

Erik Anderssons liv och verksamhet

Den man som gått till historien som "Mästaren från Anundsjö" var född i Bjursås socken i Dalarna den 8 februari 1881. Hans namn var Erik Andersson. Under ett antal år stod han som ägare till gården Slätta utanför Falun, han var gift och hade en dotter. Liksom sina föräldrar var han medlem i ortens missionsförsamling.⁶ Erik Andersson anslöt sig 1911 till "vandringsprästen" David Petander, som detta år bedrev predikoverksamhet i Falustrakten.⁷ Andersson lämnade sitt hem och sin familj och följde Petander på dennes fortsatta predikovandringar i Mellansverige. Under ett längre uppehåll i Uppsala 1913 kom Petander och

Andersson att gå skilda vägar. Enligt Hulda Nygren skulle Andersson ha meddelat Petander, att han kände en kallelse att verka i övre Norrland, ett beslut som Petander tillstyrkte med orden: "Ja, anden manar för dessa trakter, det vore kärt om du ginge dit upp. Jag kanske inte kommer dit upp".⁸ Kort innan hade Petander funnit en ny följeslagare i den unge teologie studeranden Olof Seger, senare författare till en biografi eller snarare monografi över Petander.⁹ Om några andra skäl låg bakom skilsmässan mellan Petander och Andersson är svårt att veta. Varken Seger eller Swensson, de övriga skildrarna av Petanders liv och verksamhet, nämner något om Andersson eller om separationen mellan honom och Petander 1913.

Av allt att döma kom Andersson att bedriva predikoverksamhet i Mellansverige efter skilsmässan från Petander. Han blev på olika håll väl mottagen av Petanders anhängare. Hans förkunnelse väckte anklang inte minst bland kvinnor. Några av dem lämnade hem och yrke för att bli Anderssons medvandrare och tjänarinnor.¹⁰

Till Anundsjöbygden anlände Erik Andersson hösten 1914. Enligt en sagesman i ÖP hade en prästman medverkat till att bereda marken för Andersson i Nolaskogsbygden. Syftet skulle ha varit, att ge Andersson fötäfte i centralorten Örnsköldsvik, ett försök som dock omintetgjordes av ett starkt lokalt motstånd. Enligt den nämnda artikeln var den icke namngivne prästmannen "en konsekvent anhängare av petandrianismen". Om prästen i fråga anges även, att han kort tid därefter lämnade trakten för att tillträda en prästtjänst i Stockholm.¹¹

Den nämnde prästmannen kan inte ha varit någon annan än den tidigare komministern i Anundsjö församling, Per Axel Wenner. Wenner tjänstgjorde i Anundsjö under perioden 1901–1909 och var känd som en ivrig företrädare för församlingsrörelsens och ungyrkorörelsens strävanden. Inte minst kom hans namn att förknippas med bildandet av Norra Ång-

ermanlands Kyrkliga Ungdomsförbund 1905.¹² Wenner lämnade Anundsjö 1909 för att bli präst i Johannes församling i Stockholm. Under sin tid i Anundsjö hade Wenner kontakt med Petander, som försökte påverka Wenner att i likhet med honom själv lämna sin prästtjänst för att bli en kringvandrande förkunnare av Guds rike.¹³

Att Wenner redan före sin avflyttning från Anundsjö skulle ha försökt ge Andersson en plattform i Nolaskogsbygden är uppenbart felaktigt. Petander började sin verksamhet som vandrande präst 1910 och först året därpå blev Andersson hans lärjunge och följeslagare. Möjligen gav Wenner brevledes eller muntligt någon form av rekommendation för Andersson.

I Anundsjö verkar Anderssons förkunnelse ha fått viss ingång under den första tiden. Redan hans yttre gjorde starkt intryck. Författarinnan Hildur Dixelius, som själv sammanträffat med Andersson i början av hans tid i Anundsjö, beskriver honom på följande sätt:

Han kom som en av den bekante vandrarpästen Petanders lärjungar, till lära och leverne en epigon av denne, detta i så hög grad att han imiterade "mästarens" sätt att gå, att tala, att hälsa, att sitta, stå, att äta och dricka. Andersson var på den tiden en urbild av manlig kraft och styrka. Man kunde ej undgå att tänka huru väl dalkarlarernas blå långrock och sämskade knäbyxor skulle klä honom, vilken ståtlig typ av svensk bonde han egentligen var skapad att företräda.¹⁴

Några församlingsbor anslöt sig till Andersson. Något större antal var det dock inte fråga om. Kretsen kring Andersson kom att disponera två torpställen, i byarna Järvberget respektive Storsjö, vilka blev utgångspunkter för verksamheten. I en barndomsskildring berättar Birgit Häggström om hur Andersson fick tillgång till torpet i Järvberget:

Emellertid dök det upp en person som liknade en gammal patriark, som gick under namnet "Mästaren i Anundsjö". Han hade ett helt följe av kvinnor och män, som anslutit sig till hans lära. De bodde i ett litet torp längst ner i byn, där mina farföräldrar en gång bott och fött tio barn... När "Mästaren" kom med sitt följe var torpet ledigt. De fick lov att bo där och gjorde det riktigt mysigt.

Vidare berättar hon:

Att dessa människor inte åt kött men fisk gick för sig. Tanterna var klädda i grått. En del hade varit fina damer innan de kom med i sällskapet, bland annat en baronessa som hade ett gods i Värmland. En bonde från Västerbotten med sin familj. En bror till min mormor med familj. De hade allting gemensamt och färdades mellan dessa olika platser.

Häggström tillfogar:

Kvinnorna i byn var nog attraherade av läran och var frikostiga med gåvor, smör, ost och mjölk bar man till dem i smyg, för gubbarna var inte lika lättpåverkade. Läran hade ingen vidare framgång.¹⁵

Beskrivningen är gjord åtskilliga år efter Häggströms möten med Andersson och hans sekt, men innehåller dock uppgifter som återkommer i flera andra berättelser om "Mästaren i Anundsjö".

Det andra torpstället låg som nämnts i Storsjö, en by nära Solberg. Samma man som överlämnade sitt torp i Järvberget skänkte även ett torp i Storsjö till Andersson. I samband med sin självdeklaration till taxeringsnämnden i Anundsjö skrev han:

Jag tjänar icke penningar utan Gud och min fattiga lidande nästa, som icke har något att vedergälla mig med och jag har givit mitt liv och mina krafter åt Gud för att göra vad gott och rätt är mot mina medmänniskor som budet säger: älska din nästa såsom dig själv. Detta är min ärliga sanning intygar jag på heder och samvetet inför Gud. Storsjö den 3/3 1928.¹⁶

Något för taxeringsnämnden att fundera över!

Även om Anderssons förkunnelse fick viss ingång i Anundsjöbygden blev framgången ytterst begränsad. Han hade därtill för sed att inte gärna predika vid mer än ett tillfälle på varje ort, i varje fall om genväret uteblev. Han kom så småningom att helt upphöra med predikoverksamheten inom Anundsjö församling.¹⁷ Däremot höll han bibelförklaringar med sina anhängare i de två torpstugorna. Hans sätt att undervisa beskrivs ske på:

ett lugnt sätt med korta pregnanta och överlagda samtalsatser, ofta med slående ord. Han predikar inte med svada. Hans predikningar äro resonemang. Och det är nog det orubbliga, ofrånkomliga i hans sätt och ord, och den befallande, lågande blicken, som tar makten ur kvinnor.¹⁸

Anderssons förmåga att vinna kvinnor för sin sak var uppenbar och väckte stort uppseende. Det skulle komma en tid då såväl allmänheten som tidningspressen spred rykten om osedlighet i Anderssons krets. Hans lära kom så småningom att upplevas alltför avvikande från den gängse kristna förkunnelsen i kyrkor och bönhus. I mars 1917 skrev EFS-predikanten Olof Leander Allard¹⁹ till stiftets biskop Ernst Lönegren och påtalade med förtrytelse att "en mystisk rörelse" var verksam i Nolaskogsbygden. Allard beskrev hur "ett par dal-

karlar av den Petanderska riktningen kommit till bygden, rekommenderade av pastor Wenner och på god tro af komminister Svensson".²⁰ Allard ger följande beskrivning av den mystiska rörelsens förkunnelse:

De förkasta hela gamla testamentet och epistlarna i det nya, endast Jesu ord gilla de, om de passa, i annat fall hafva evangelisterna icke återgifvet dem rätt. De förkasta läran om frälsning av nåd på försoningens grund och sätta de egna gärningarna i stället. De kristna skola icke lyda öfverheten, ej heller bära vapen, icke deklarerera för att få socker eller brödkort [det handlar om ransoneringskort under första världskriget, min anm.] – det är vilddjurets vedertecken, icke skola de läsa några uppbyggelseböcker, icke gå i kyrkan eller andra ställen där predikningar eller föredrag hållas, icke bedja offentligt – sjelfa behöfva de aldrig bedja eller sjunga då de hålla sina sammankomster. Sång och psalmböcker jämte andra kristliga böcker skola brännas. Icke behöfva de arbeta för att förtjäna sitt lifsuppehälle, fattas något få de taga af den som har, förresten lofva de att ingenting skall fattas om deras åhörare bara tro o.s.v.

Allard avslutar sitt brev till biskopen på följande sätt: "Man tycker att då villfarelsen är så grof skulle den inga anhängare vinna, men annat har man fått se. De hafva ställt till ganska stor villervalla i somliga byar. Jag har varit där och försökt bringa dem till förnuft."²¹ Allards reaktion och beskrivning av "Mästarens" krets sker ungefär tio år innan rörelsen fick sin stora uppmärksamhet genom pressens skrivelser. Biskop Lönegren förhöll sig avvaktande till Allards propåer. Inga reaktioner finns heller att notera från de kyrkligt ansvariga inom Anundsjö församling före 1928.²²

Beträffande "Mästarens" undervisning torde den inled-

ningsvis ha uppfattats vara i linje med den lära som förkunnades av Petander. Av olika vittnesbörd att döma, kom dock Andersson att alltmer utforma en egen lärovariant. I samband med tidningsskriverierna hösten 1928 kom en rad personer att ge sin bild av Anderssons förkunnelse. En sagesman, som känt Andersson sedan tidigare, hävdade att Andersson genomgått en form av andlig kris under 1922, vilken lett till nya märkliga lärosatser. Han påstås ha kommit fram till, att genom "att uppleva lagen och evangeliet måste han få makt att bota sjuka, uppväcka döda och vad sig själv beträffar, övervinna döden. Han drager själv upp en ordningsföljd: Kristus, Petander, jag". Vidare hävdas, att han tillåter sig hyllas som en gud av "sina" kvinnor, som "sägas hålla vakt vid hans läger under natten, då han sover, iförd en svepning bland andra på golvet, tvätta hans fötter vid soluppgången, och torka dem med sitt hår". Dessutom påstås han säga, "att han vill bli korsfäst, och ingen av hans proselyter däruppe (i Järvberget) skulle ha något emot att bli kastade i fängelse".²³

Bilden som tecknas visar en människa med en stark strävan till Kristusimitation, ett ideal som i olika utformningar är välkänt från kyrkohistorien. I detta fall är det också lätt att i kvinnorna omkring "Mästaren" se motsvarigheter till de kvinnor som tjänade Jesus enligt evangelierna.²⁴

Sekten omkring "Mästaren" kom med åren att utmärkas av allt större slutenhet och isolering i Anundsjö. De flesta anhängarna utgjordes av män och kvinnor från andra trakter än Nolasogs, framförallt Mellansverige. Somliga lämnade gruppen, medan andra tillkom. "Mästaren" och hans anhängare bedrev en omfattande rese- och missionsverksamhet såväl i Norr- och Västerbotten som i mellansvenska bygder. Även i detta avseende lämnas många uppgifter i de tidningsartiklar som producerades under åren 1928-1929. I vissa fall reste "Mästaren" ensam, andra gånger tillsammans med någon eller några av sina kvinnor. Det förekom även, att några av

kvinnorna ensamma reste på uppdrag.

Enligt en tidningsuppgift besökte Andersson under 1918 Gävle, där hans besök ledde till att hustrun i en köpmansfamilj övergav hemmet för att ansluta sig till rörelsen. Även Anderssons hem i Slätta uppges tidvis ha varit ett centrum för "Mästarens" rörelse.²⁵ Hösten 1914, kort före resan till Anundsjö, hade Andersson besökt Föne, Färila, och under besöket så starkt påverkat hustrun till bagaren J. O. Lidfeldt, att även hon till sist lämnade hem och familj för att bli "Mästarens" lärjunge. Hennes slutliga uppbrott skedde under 1919. Denna fru Lidfeldt kommer vi att möta även i ett senare sammanhang.²⁶

Enligt bagarmästaren hade Andersson vid ett besök i hemmet hösten 1918 börjat kalla sig "sonen", en självbeteckning som för tankarna till Jesu sätt att tala om sig själv.

Under 1926 besökte "Mästaren" en rad byar i Norsjö socken i Västerbotten. I den artikel som beskriver besöket talas om "några underligt, dåligt klädda främlingar, som själva kallar sig Efraims budbärare". Ett ögonvittne berättar: "Det låg på sitt sätt en fångslande mystik över 'Mästaren' Förkunnelsen skedde med dämpad röst och 'Mästarens' ögon, vilka voro underligt fångslande, gled liksom sökande över folkskaran. Någon hypnotisk makt torde han dock icke ha ägt". Beskrivningen lämnades av en deltagare i ett möte i Raggsjöliden. Det är inte enda gången, som "Mästarens" ögon eller blickar kommenteras. Övriga platser som besöktes under resan var Bastutjärn och Norsjö by. Till kommentarerna från Norsjö hör även uppgifter om att "Mästaren" förkunnat, att man inte skulle besitta någon egendom, eftersom "jorden är Herrens". Dessutom fick ingen sång och musik förekomma under "Mästarens" möten. Samtidigt talas beundrande om att några av "Mästarens" kvinnor "hjälpit en familj, där hustrun låg sjuk, med tvätt, skurning med flera göromål. Varhelst dylik hjälp behövdes ställde de sig utan att fordra betalning därför till

tjänst". ÖA hämtade sina uppgifter från "några erinringar", som varit införda i *Skelleftebladet*.²⁷

Uppgiften om att besökarna tillhörde sekten "Efraims budbärare", ibland benämnd "Efraims söner" och "Efraims döttrar", tyder dock på en grov missuppfattning. Denna apokalyptiska sekt grundades av svensk-amerikanen Karl Lindquist (Charles Lee) (1840–1926) och fick viss utbredning bland svenska emigranter i USA men även i Skandinavien. Med denna sekt har dock "Mästarens" rörelse inget samband.

Under 1925 besöktes en rad orter i Norrbotten och fyra år senare återkom två av "Mästarens" kvinnor till Sundom för att hålla möten. En hemmansägare i byn, Edvin Sandman, hade starkt påverkats av sektens budskap och hade vid ett par tillfällen försökt rymma hemifrån för att ansluta sig till "Mästaren" men hindrats av hustru och bröder. Enligt lämnade uppgifter försökte de två kvinnorna övertala Sandman att sälja sitt hemman och följa dem. Man förmodade, att köpeskillingen skulle ingå i sektens kassa. Utgången av det hela ter sig oklar. Även orterna Gammelstad och Älvsbyn fick besök av de kvinnliga missionärerna. I samma artikel berättas om en hemmansägare i Umeåtrakten som även han påverkades att lämna sitt hem för att tillsammans med sin familj flytta till Järvberget i Anundsjö.²⁸ Måhända rör det sig om den familj som omnämns i den tidigare nämnda barndomsskildringen av Häggström.²⁹

I ÖA:s artiklar från 1928 anges att "tre kvinnor tillhörande den egendomliga sekten i Anundsjö uppehöll sig, enligt Pite-tidningen, i Piteå 1923 där de slog sig ned hos en familj i Rågrinden ett par kilometer utanför staden". Kvinnorna blev kvar där i tre månader behjälpliga med allt arbete på gården. Påföljande år fick gården förnyat besök av såväl "Mästaren" som ett antal sektmedlemmar. "Mästaren" fick predika i Ebenezerkapellet i Piteå stad. Kvinnorna uppgav, att de genomvandrat även Vilhelmina, Dorotea och Kalixbygden.³⁰

De återgivna exemplen på "missionsresor" visar, att "Mästaren" hade ett vidsträckt kontaktnät inte minst i Norrland. Järvberget och Storsjö blev något av vallfartsorter för många anhängare. Enligt ÖA vet dock folk i Anundsjöbygden förvånansvärt litet om "Mästaren" och hans liv. Inte ens grannarna några kilometer från stugan i Järvberget kände till hur många kvinnor Andersson samlat omkring sig. Detta ses dock som ganska förklarligt, eftersom antalet växlar betydligt, från 3–4 till 9–10. En av dessa anges vara "en Stockholmsdam, på vars arv 'Mästaren' och hans kvinnliga församling i obygden" en tid existerade. Det handlade om en summa på 36 000 kronor, som på detta sätt bidrog till sektens uppehälle. En av kvinnorna, Maria Sandin, hade en speciell ställning i sekten. Henne kallade "Mästaren" sin "Himmelska brud".

Vändpunkten – från obemärkthet till världssensation

Fram till hösten 1928 väckte "Mästaren" och kretsen omkring honom föga uppmärksamhet. De som kände till sekten reagerade dock på att så många kvinnor fylkade sig omkring Andersson och att flera av dessa övergett hem och barn för att ansluta sig till honom. Somliga som tidigare varit sektmedlemmar eller sympatiserat med sekten övergav efter längre eller kortare tid sin mästare, eftersom man upplevde att den förkunnade läran fick alltför egendomliga och extrema inslag. År 1928 tillhörde endast fyra Anundsjöbor sekten, två kvinnor och två män.³¹

Så kom omslaget – som ett resultat av en artikel i ÖA den 13 augusti 1928. Artikelns rubrik "I Mästarens fotspår" med underrubriken "En mystisk historia från Anundsjö". Texten förtjänar att återges in extenso:

I en ganska avlägsen by inom Anundsjö socken lär det finnas en mycket mystisk person, som går under namnet "Mästaren". Ett namn som han givit sig själv.

Vi göra ett besök i "Mästarens" hem. Innan vi hinna komma inom dess dörrar, möter en kvinna på brotrappan och frågar efter vårt ärende. De vilja ogärna släppa in någon främmande. Kvinnan är klädd i stora kragstövlar mitt i sommaren och i övrigt påminna hennes kjolar om förra hälften av 1800-talets mode.

De som bättre känna till denna mystiska gård, kunna upplysa, att här finnes inte blott en kvinna utan fem stycken, som nu äro sysselsatta med var sitt arbete. Frågar man vad slags människor det är, som trivas här i obygdens tillsammans med den, som går under namnet "Mästaren", får man veta, att en del av dem äro före detta fina, rika fruar, som övergivit sina män och flyttat hit i obygdens för att leva ett eremitliv och utföra här allt slags arbete såsom att arbeta i timmerskogen om vintrarna samt köra i åkern om vårarna och hela året om utföra allt arbete, som förekommer på en bondgård.

Nå men vad gör då "Mästaren" själv? Han utför inget kroppsarbete, utan det gör kvinnorna. De äro så rädda att "Mästaren" skall ha något omak, så de utföra gärna allt arbete. De två hans fötter och dyrka honom som en gud. Det skulle inte löna sig att beklaga dem, som måste arbeta så tungt, ty de förklara, att de ha [...] ³² "Mästaren" kallar en av dem "sin himmelska drottning". Alla säga de sig gå i "Mästarens fotspår". De respektive männen till dessa fruar ha försökt få igen dem, men förgäves. De vilja inte överge "Mästaren".

Han sysslar med att predika och lär predika mycket bra, men många undra över, att han kunnat utöva ett sådant inflytande på dessa kvinnor, som genom hans predikan först lärde känna honom. Har han månne ingått förbund med mörkrets makter, ty varför har han lagt an på rika kvinnor? Hans makt måste vara obegränsad, eftersom ingen kan hindra, att sådant får fortfara. ³³

Artikeln borde ha väckt stor uppmärksamhet bland tidningens läsekrets och manat till reaktioner. Som inledningsvis har nämnts, kunde man först den 3 oktober läsa något ytterligare om den "mystiska historien". Då togs saken upp av ÖA:s lokala konkurrent, ÖP, som hänvisade till "en i ortspressen synlig uppgift" och i stort sett endast återgav vad som redan stått att läsa i ÖA:s artikel. Redan dagen därpå fanns en utförlig artikel att läsa i ÖA under rubriken "Mästaren i Anundsjö och hans underliga religion". Underrubriken löd "Mannen har vunnit många anhängare, särskilt bland kvinnorna".³⁴ Med dessa artiklar inleddes ett intensivt mediedrev på "Mästaren" och hans sekt.

Både små och stora tidningar införde den ena sensationella redogörelsen efter den andra av vad "Mästaren" och hans anhängare sysslade med under de gångna åren. Tidningarna lånade friskt av varandra men publicerade även en mängd notiser från TT. Därtill kom undersökningar på ort och ställe genom utsända journalister, som dels försökte få kontakt med "Mästaren" själv eller hans anhängare, dels intervjuade personer som längre eller kortare tid känt "Mästaren" eller ägde kunskap om sektens förehavanden under tiden efter 1914, då den etablerade sig i Anundsjöbygden. Därtill inhämtades expertutlåtanden från både teologisk och medicinsk expertis.

I *Falu-Kuriren* ges den 6 oktober 1928 en initierad skildring om hur Erik Andersson sammanträffat med Petander under dennes besök i Falun 1910 (bör vara 1911, min anm.) och därvid starkt påverkats av dennes förkunnelse. I Anderssons hem samlades sedan "en del underliga figurer, kvinnor mest, som lyssnade till Anderssons reproduktioner av den Petanderska förkunnelsen och för övrigt hjälpte till med arbetet på gården". Därmed blev byn Nedre Slätta "rörelsens första säte". Här angavs även att Andersson 1912 lämnade sitt hem och sin hustru, som han ingått äktenskap med i december 1911, för att slå följe med Petander. En rad kvinnor namngavs

i artikeln, bland annat den före detta sjuksköterskan och föreståndarinnan för Mjölkdroppen i Gävle, Maria Sandin, alltså "Anderssons himmelska drottning". Enligt tidningen hade Andersson snart avlägsnat sig långt från Petanders lära. Man påstod sig känna till, att Petander själv tagit avstånd från sin lärjunge och flera gånger uppmanat honom att hellre ägna sig åt sin familj än att syssla med religionsbegrepp, som han inte behärskade.³⁵ Detta skulle kunna vara en rimlig förklaring till att Petanders biografier, Seger och Swensson, inte med ett ord nämner Erik Andersson och hans relation till Petander.

Stockholms Dagblad sände redaktören E. V. Olsson (signaturen Eved) till Anundsjö för att närmare undersöka den mystiska rörelsen. Olsson misslyckades med att få personlig kontakt med "Mästaren" men mötte ett par av sektens kvinnor. I flera artiklar, som återges i ÖA, berättar han om sina intryck av sekten och Anundsjöbygden i stort. Olsson höll därtill ett föredrag om "Mästaren Andersson" vid Uppsala studentkårs allmänna diskussionsförenings årsmöte under oktober månad 1928, där han beträffande Anundsjöbygden bland annat gjorde gällande "att flera faktorer göra jordmänen däruppe i norr fördelaktig för religiös sekterism och även för religiös obskuranatism".³⁶

ÖA fann detta påstående ytterst kränkande och påpekade i en kommentar, att endast ett par ortsbor tillhörde Anderssons sekt, medan de övriga kommit från Gävle, Dalarna, Stockholm och andra mer sydligt belägna och stora platser. Bland dessa fanns lärarinnor, sjuksköterskor och till och med en grevinna.³⁷ Tidningen fortsätter:

Tvärtemot föredraghållarens tro att religiös obskuranatism har större möjligheter att frodas i "de norrländska obygderna" som det brukar heta, står i detta fall det faktum, att befolkningen i Anundsjö visserligen, när Andersson först kom till trakten, tog väl emot honom. Så

snart emellertid Anderssons lära fick sin ensidiga och verklighetsfrämmande inriktning togo genast så gott som alla ortsbor avstånd från honom. Vilket ju för den, som vill förstå saken rätt, måste tydas på det sättet, att befolkningen häruppe långtifrån att vara efterbliven och okunnig är mer vaken och med sin tid än på de flesta andra håll. Att Andersson såsom huvudtillhåll valt ett par isolerade platser häruppe är något som inte har det ringaste med frågan om lämplig jordmån för sekterism och obscurantism att skaffa.³⁸

Även kyrkoherde Nils Östgren i Anundsjö reagerade på Olssons föredrag på liknande sätt. "Han förklarade för ÖA att redaktör Olssons omdömen äro i vissa punkter förhastade och omogna, vilket är naturligt därför att de grunda sig på ett flyktigt besök".³⁹

Det föredrag, som redaktör Olsson höll i studentsammanhang i Uppsala följdes av en diskussion i vilken deltog bland annat professor Emanuel Linderholm och docent Knut Lundmark. Enligt Linderholm borde man inte tillgripa några särskilda åtgärder mot Andersson även om "de sociala följderna" inte fick bli för svåra. Detta med tanke på hur rörelsen splittrade familjer. Linderholm menade, att hela frågan bottnade i om man rent bokstavligt kunde leva efter Jesu ord, inte minst Bergspredikan. Man kunde inte, förklarade Linderholm:

skapa ett Gudsrike genom att gå omkring och skura de fattigas golv eller skura åt varandra. Det var Petanders stora misstag, och det går igen hos Erik Andersson. Företeelsen har emellertid framkallat ett problem som det inte blir lätt för kyrkan att komma ifrån. Till sist hänger ju Erik Anderssons och hans trognas vilsegång därpå att de dragit konsekvenserna av kyrkans ställning till det för dem vitala spørsmålet.

Enligt docent Knut Lundmark hade pressens roll inneburit, att "kyrkan ställts mot väggen och uppfordrats att taga ställning till problemet urkristendomen". Religionsfriheten medförde, enligt Lundmark, att kyrkan borde akta sig för att vidta några åtgärder alls.⁴⁰

I en följande ÖA-artikel fortsatte de lokala reaktionerna mot Olssons föredrag och en del av de påståenden som gjorts i samband med den efterföljande debatten. Bland protesterösterna återfanns på nytt kyrkoherde Östgren, som gjorde sig till talesman för förargade ortsbor som känt sig orättvist skildrade av Olsson.⁴¹

Även andra storstadstidningar liksom lokal press runt om i landet uppmärksammade fallet "Mästaren i Anundsjö". Redaktör Erik Malmström (signaturen "Hatto") i *Stockholms-Tidningen* gjorde en resa till Anundsjö. Han lyckade inte heller få kontakt med Andersson men blev dock insläppt i torpstugan i Järvberget. Han berättar att han vid sina två första försök inte kunde få några andra svar på sina frågor än en rad bibelcitater. Kvinnorna visade sig dock fullt och fast övertygade om att Andersson var den väntade Messias.⁴²

Till intresserade tidningar hörde även *Tidningen Uppsala*, *Uppsala Nya Tidning*, *Aftonbladet* och *Arbetet*. I sistnämnda tidning behandlades ärendet av lektor Ernst Wigforss, som menade att anklagelserna mot Andersson knappast kunde tas på allvar. Wigforss slutsats blev "att de som måna om friheten i övrigt kunna inte låta bli att slå vakt även kring friheten för mästaren Andersson".⁴³

Till de lokala tidningar i Norrland, som gav plats för skildringar av "Mästaren i Anundsjö" och hans sekt hörde till exempel *Nya Norrland* i Västernorrlands län, *Umebladet* och *Skelleftebladet* i Västerbotten och *Piteå-Tidningen* i Norrbotten. Som tidigare nämnts, förekom utförliga artiklar även i *Falu-Kuriren*.⁴⁴

Inslag om rörelsen stod att läsa även i utländsk press. Dan-

ska tidningar skrev om "Mästaren" men notiser förekom även i Paristidningar. I dansk skämtpress återfanns ett fingerat gatusamtal mellan två herrar som möttes: "Naa, har De skrevet til den Mand i Anundsjö og bett hann locke Deras Kone derop".⁴⁵

Ett mystiskt dödsfall leder till polisutredning

Skriverierna om "Mästaren" och hans anhängare ledde till att kyrkoherde Östgren och Anundsjö kyrkoråd något yrvaket ansåg sig böra ta upp frågan om sektens verksamhet. Vid kyrkorådets sammanträde den 5 oktober 1928 behandlades ärendet. I protokollet från sammanträdet står att läsa:

Enär predikanten hemmansägaren Erik Andersson från Dalarna, hvilken enligt kyrkorådets kännedom under en lång följd av år vistats i Anundsjö församling och därunder särskilt senare åren uppehållit sig periodvis i Jerfbergets och Storsjö byar, hvarvid han omgifvit sig med kvinnor, bland dessa flera gifta, hvilka han med något slags hypnotiskt inflytande lyckats draga från deras hem, fortfarande sammanbor med dessa kvinnor under så hemlighetsfulla omständigheter, att de undandraga sig allmänhetens kontroll, samt enligt hvad för ordföranden uppgifvits under sista tiden jämväl unga flickor anslutit sig till Anderssons umgängeskrets, så beslöt kyrkorådet, som funnit, att sagda förhållande väckt anstöt hos bygdens befolkning, anmoda landsfiskalen i distriktet att söka åvägbringa en undersökning för att utröna huruvida Andersson och ifrågavarande kvinnors sammanlefnad är av sådan art, att den ur sedlig synpunkt kan anses böra beifras.⁴⁶

En avskrift av beslutet lämnades till landsfiskalen Thure Jonsson i Bredbyn den 7 oktober, enligt en anteckning till protokollet. De unga kvinnor som nämns i protokollet hörde hemma i Malmberget och hade följt med sin mor, som tillhörde sekten, till Järvberget. De vistades där under sex veckor.⁴⁷

I samband med kyrkorådets anmodan till landsfiskalen aktualiserade kyrkoherde Östgren en anmälan om ett "mystiskt dödsfall" inom sekten. Dödsfallet ägde rum 1925. Den avlidna var den tidigare nämnda fru Ella Lidfeldt från Färila. Enligt uppgifter som återgavs i pressen under hösten 1928 hade "Mästarens" följe velat i tysthet gräva ned liket i byn, något som byborna motsatte sig. I stället hade sekten försökt att i tysthet begrava fru Lidfeldt i Solberg, men lämnat kroppen på kyrkogården utan att göra någon anmälan till kyrkoförsamlingen. Kyrkoherden underrättade maken, som hämtade kroppen. Kyrkoherden gjorde även en anmälan till landsfiskalen, men någon utredning kring dödsfallet kom aldrig till stånd vid detta tillfälle. Orsaken sades vara, att tjänsten som landsfiskal fick ny innehavare, och i samband härmed kom anmälan bort.⁴⁸

Landsfiskal Jonsson kom att genomföra sin undersökning med föredömlig snabbhet. Redan den 9 oktober kunde ÖA ge en första redovisning av resultatet. Rubriken över tidningens artikel löd: "Polisutredningen ger 'Mästaren' i Anundsjö fullständig upprättelse. Hela historien har givits orimliga proportioner, säger landsfiskalen."⁴⁹ ÖA:s meddelande fick en närmast chockartad effekt och väckte stort uppseende även i andra tidningsorgan runt om i landet. Artikelns inledning med en 48 spaltrader lång inledning som löd på följande sätt:

Under en hel vecka har "Mästaren i Anundsjö" och hans trosförvanter varit det allmänna samtalsämnet i hela vårt land, dagligen ha alla våra tidningar innehållit flera

spalter om den underlige mannen med de många kvinnorna, vår huvudstadspress har sänt upp egna korrespondenter till Anundsjö "vildmark", ja till och med en Köpenhamnstidning har ansett saken så pass uppseendeväckande, att den låtit en av sina medarbetare göra den långa resan hit upp för att även danskarna skulle få lära känna den nye "Rasputin",⁵⁰ som med sina ögons trollmakt band kvinnorna och tvingade dem att lämna make och barn och hem för att följa sin "Mästare", mannen som gav de döda att äta och som med kraften av sina böner ville väcka en hädangången till liv igen, predikaren Erik Andersson från Dalarna, den irrlärlige prästen, Petanders dräng, som likt en ny Messias låtit botfärdiga torka "Mästarens" fötter med sina huvudhår, den religiöse fantasten, som – där han vilat mitt bland sina trogna tillbedjerskor – varje natt blivit svept i vita lakan för att kunna kväva sina köttliga lustar, mannen som till sin sida tagit "Den himmelska drottningen" och omgivit sig med "änglar", eremiten och asketen som predikade fattigdomens salighet men icke själv föraktade jordiska ägodelar – i sanning "Mästaren i Anundsjö" har givit stoff till rykten, sägner och historier, den ena underbarare, kusligare och oroligare än den andra.

Meningen är ett konststycke av formuleringskonst och samtidigt en god sammanfattning av "rykten, sägner och historier" som spritts framförallt av tidningen själv. Kanske skall artikeln förstås både som en något ironisk summering av allt som skrivits om "Mästaren" och något en avbön från tidningens sida. Tidningen fortsatte sin ingress med orden:

Och medan ryktet växer, pennorna raspa och tryckpressarna dunka, vandrar den omdebatterade, på vilken redan ett flertal framstående läkare satt beteckningen:

”sinnesrubbad”,⁵¹ luggsliten, dystert och oroligt från det nu riksbekanta lilla torpet i Järvberget genom skog och moras till det lika bekanta torpet i Storsjö, och från Storsjö tillbaka igen. Han som genom sina vandringar endast blivit föremål för stenkastning eller en halvskrämd nyfikenhet, finner sig nu helt plötsligt omgiven av påträngande, i hans ögon och för platsen underliga människor, som vilja tvinga sig in i hans bostad och till samtal med honom. Det finnes hos dessa besökande intet av den ödmjukhet, som bör känneteckna dem som söka sanningen och livets väg, de enda människor ”Mästaren” vill taga emot. Han stänger sig inne. Han vill ej träffa dem, ty han förstår, att de icke komma för att lära känna honom. De krypa upp i fönstren för att kika på honom, som vore han ett mystiskt och farligt djur. Dag efter dag hänga de vid hans stugknutar, vaktande och aktgivande. Han kan inte fatta detta och han vill undvika dem.

Beträffande den polisiära undersökningen gällde dock, att ingenting hade framkommit som gav anledning till åtgärder gentemot Andersson och hans anhängare. Landsfiskalen förklarade kategoriskt ”att saken givits orimliga proportioner och totalt snedvridits”. Misstanken om att Andersson haft något otillbörligt förhållande till de ovan nämnda flickorna var helt ogrundad, eftersom Andersson befunnit sig på resa i Älvsbyn under de veckor de vistats i Anundsjö. Även beträffande fru Lidfeldts död ansåg sig landsfiskalen kunna konstatera, att inget anmärkningsvärt förekommit. Försöket att få fru Lidfeldt begravd i Solberg ”utan vidare ceremonier” hade sin grund i att sekten inte deltog i begravingar. Tidningen avslutar sin redovisning med orden: ”I övrigt anser landsfiskal Jonsson, att undersökningen för hans vidkommande, vilken som känt är huvudsakligen rör omständigheterna vid fru Ella Lidfeldts död, nu är avslutad, såvida icke något sär-

skilt skulle inträffa, som kan giva anledning till en förnyad undersökning.”⁵²

En förnyad genomgång av landsfiskal Jonssons rapport sker i ÖA den 17 oktober. Under rubriken ”Protokollet lämnar full klarhet om hur överdrivna ryktena varit” redovisar tidningen på nytt landsfiskalens uttalande, att vid ”undersökningen med anledning av (kyrkorådets) anmälan framkom icke något som kunde giva landsfiskalen anledning till ingripande”.⁵³

Landsfiskalens rapport fick tidningarna att anklaga kyrkorådet i Anundsjö för hetsjakt på Andersson och hans anhängare. I en intervju med *Stockholms Dagblad* bemöter kyrkoherde Östgren påståendet att kyrkorådet haft för avsikt att gå till anfall mot Erik Andersson och hans trosfränders religion, tänkesätt och känslor. Den tidigare omtalade redaktören E. V. Olsson ger i en kommentar i ÖA kyrkoherde Östgren följande reprimand:

Det hade varit bättre om kyrkoherde Östgren sin plikt som själasörjare likmätigt genom besök hos Andersson och hans anhängare sökt bilda sig en uppfattning om dem och deras leverne, än att han på grundval av löpande rykten och löst skvaller låtit förleda sig till en så allvarlig åtgärd som en angivelse till polisen.⁵⁴

I sin fjärde Anundsjöartikel summerar Olsson sin syn på ”Mästaren” på följande sätt:

Man har kallat honom en personlighet. Det är han inte. Han är en lat och okunnig bonde, blottad på tankar men fylld till brädden av skriftställen. Hans s.k. lära är ett snömos, ett evangelium utan ljuvlighet och glädje, en lag utan nerv och sälta. Han är samtidigt slug och enfaldig. Han har kanske inte den slipade scharlatanens närighet, men han vill ha det bra. Det råder ingen försakelse i

hans krets. När hans grannar, de fattiga fjällbönderna, proviantera i konten eller ryggsäcken, gå lastbilar med matvaror till Anderssons stuga i Järvberget. Antagligen skulle han ha kunnat obemärkt av världen vegetera och vandra och predika till döddagar, som de tusende andra kolportörer, som funnit ett kall, en hjord och en lättjefull försörjning i avlägsna svenska bygder, om icke för några dagar sedan en ortstidning slagit larm och ropat på osedlighet.

Olsson förundrar sig över att talet om osedlighet ändå fått så föga utrymme i rapporteringen. Ämnet är ju eljest lockande för både press och allmänhet. Han fortsätter:

Sannolikt ha de Andersson-apologeter rätt, som förklarat honom och hans samliv med sektens kvinnor sedligt och oantastligt. Han är ingen charmör i sol- och vår-genren. Hans hypnotiska förmåga är förmodligen också en amsaga. Han tror på sin egen storhet, och sådant brukar inte vara verkningslöst på enkla själar.⁵⁵

Man kan lätt få intrycket, att Olssons utfall mot "Mästaren" är en "hämd" för dennes vägran att samtala med tidningsmannen.

Prästerskapet i Anundsjö hade sina tvivel på att landsfiskal Jonsson lyckats utröna hela sanningen om förhållandena inom "Mästarens" krets. I februari redovisade de en egen undersökning om sektens liv. Denna undersökning inskränkte sig inte endast till frågan om fru Ella Lidfeldts död och eventuella oegentligheter mellan "Mästaren" och de unga flickor som en tid vistades i sektens torp i Anundsjö. Beträffande "det mystiska dödfallet" menar prästerna, att fru Lidfeldt alls inte fick den omvårdnad hon hade behövt på grund av sin sjukdom. I stället hade sektens medlemmar försökt hålla "den döende fru Lidfeldt vid liv och på sådant sätt betvinga dö-

den". Ryktena talade om deras försök att mata den svårt sjuka kvinnan i stället för att kontakta läkare. Fru Lidfeldts död skulle också ha rubbat anhängarnas tro på Anderssons makt över döden. I utredningen anges, att "Mästaren" inte varit:

främmande för tanken, att en människa, som i allt lyder Gud, på sin väg mot fullkomligheten kan komma därhän, att hon till och med förmår övervinna den kroppsliga döden och med ens ingå i den himmelska odödligheten, "ty för Gud är intet omöjligt".

Enligt utredarna ger denna föreställning ett visst ljus över de mystifikationen, som uppstått i samband med fru Lidfeldts död. Utredningen i övrigt är en kritisk genomgång av "Mästarens" läror, som de menar präglas av stor ensidighet. Bland annat anses Andersson ha "avklippt det oavvisliga sambandet mellan ett liv i rättfärdighet och den kraft från Jesu försöning, som enligt evangelisk biblisk åskådning utgör förutsättningen för ett i verklig mening helgat". Vidare påtalas, att:

Andersson i sin förkunnelse huvudsakligen koncentrerat sig på Jesu bergspredikan och i synnerhet orden om kärleken: "I skolen icke motstå den, som är ond" och så vidare. Att han härvid åt Jesu lära ger en bokstavlig tydning, som utmynnar i primitiva anordningar, vilka icke låta sig förena med kristet samhällsliv i en ordnad kulturstat, är det starka draget i den praktiska tillämpningen av Anderssons tolkning av Jesu kärleksbud, varom han dock enligt historiska vittnesbörd icke är ensam. Och tillämpningen, som man skulle ha skäl att nämna, ett slags kommunism i kristlig dräkt, antager ofta former, som gränsa till anstötligt rofferi: vadhelst den ene icke har men den andre äger har han rätt att tillägna sig av den andres egendom. Efter denna regel har också Andersson och hans följeslagare i viss mening handlat till

exempel då de som gäster besökt andras hem. De ha ansett sig ha full rätt att äta och dricka av vad som fanns i huset och ej behövt tacka för vad de tagit för sig. Därvid har det i visst fall, varom åtminstone ett exempel kan anföras, gått därefter, att deras intrång i en annans fattiga hem medfört en ekonomisk utblotning, som påkallat hjälp av andra människor.

Andersson sägs, som ett utslag av sin ovannämnda uppfattning, i flera fall försökt förmå personer att sälja sin egendom och "offra den åt himmelriket", i detta fall skänka köpeskillingen till det Anderssonska sällskapets gemensamma kassa och att, när de vägrat detta, de icke ansetts värdiga Guds rike utan förklarats som avfallingar. Samtidigt vill dock utredarna framhålla, att sektmedlemmarna i vissa fall gjort kärleksinsatser i fattiga hem eller där sjukdom gjort livet svårt. Utredningen kritiserar även den splittring av hem, som blivit följden av Anderssons förkunnelse runt om i landet. Härigenom kränks det kärlekens bud, som Andersson synes vilja hålla i helgd, förklarar utredarna.

I utredningen betonas även, att man från församlingens sida aldrig avsett att i övrigt "inskrida mot Andersson och hans trosfränder eller gå löst på deras tro. Det skulle för övrigt liksom förgripelser mot varje annan religiös sektbildning anses som religionsförföljelse". Kyrkoherden påtalar avslutningsvis, att under de "7 à 8 år han tjänstgjort här knappast någon intresserat sig för eller talat om Andersson och hans kvinnor, för att ej nämna, att en del folk här icke haft den minsta vetskap om Andersson – tills tidningspressen i höstas under några dagar satte honom i första ledet bland de stora händelserna".⁵⁶

Några veckor senare publicerade ÖA en framställning av komminister Fritz Karlén⁵⁷ i Solberg under rubriken "'Mästaren' i Solberg. Ett försök till historik".⁵⁸ Karlén gör en tillba-

kablick på "Mästarens" vistelse i bygden och hur hans lära utvecklats från att vara någorlunda respektabel till att bli alltmer suspekt. Med tiden drog sig människor undan från sekten på grund av ensidigheter i läran. "Kristus såsom fräl-saren skymdes undan", skriver Karlén. *Svenska Psalmboken* ogillades och "nattvarden förklarades icke skilja sig från en vanlig måltid". Karlén upprepar anklagelserna mot Andersson, att genom sin lära och sin "makt" över framförallt kvinnor vålla sociala tragedier genom att många hem splittrades. De som försökte lämna sekten hölls i vissa fall kvar genom påståendet att detta var detsamma som att lämna Gud. I övrigt återupprepas en rad uppgifter från den nyss refererade undersökningen.

Därmed avslutas denna del av berättelsen om "Mästaren i Anundsjö". Uppenbart är, att Erik Andersson var en udda figur med en stark övertygelse om sin kallelse att i ord och handling förkunna "Guds rike". Det sätt på vilket rörelsen framtonade, inte minst den starka anslutningen av kvinnor, gav anledning till en rad rykten med erotiska inslag. Samtidigt upplevdes hans undervisning, i den mån man kom i kontakt med den, som starkt avvikande från den gängse kristna förkunnelsen, något som fick åtskilliga tidigare anhängare att lämna sekten. Att Andersson ägt en stark karismatisk utstrålning verkar uppenbart. Det finns anledning att något närmare analysera innehållet i Erik Anderssons åskådning.

En summering av "Mästarens" lära – bedömningar av hans livsverk

Här och var i framställningen ovan har nämnts eller antyttts skilda drag i "Mästarens" förkunnelse. Redan hans och hans anhängares yttre var ägnat att väcka uppseende. Under sina vandringar och resor var de klädda i grått, i kläder som i något fall

sägs påminna om ett mode som var aktuellt i början av 1800-talet. På fötterna hade de grova kängor, lämpade för arbete i skog och mark.⁵⁹ Om Erik Andersson själv gett sig beteckningen "Mästaren" eller han fått den av andra finns inga klara besked om. Han kallades på sina håll även för "Helige Erik", om ironiskt eller med positiv innebörd går inte att utläsa ur de notiser och artiklar där uttrycket förekommer. Hans förkunnelse beskrivs närmast som resonerande och helt utan salvelsefulla inslag.⁶⁰ Sina anhängare undervisar han genom dagliga bibelstudier när han befinner sig hemma i något av sina torp. I övrigt fylls dagarna med olika praktiska göromål.⁶¹ Personer som deltagit i möten, där "Mästaren" predikade fäste sig vid att varken böner eller sång och musik fick förekomma.⁶² Av komminister Karléns rapport framgår, att "Mästaren" var avvisande till *Svenska Psalmboken* och därtill förklarade, att nattvarden inte skilde sig från en vanlig måltid.⁶³ Vid ett tillfälle förklarade "Mästaren" beträffande sin undervisning: "Min lära är Jesu ord. Den är inte den ortodoxa tron utan byggd på kärlekens och försakelsens grund – älska din nästa som dig själv, vandra försakelsens väg och lev som Jesus lärt oss att leva."⁶⁴ "Mästaren" själv angav att hans målsättning var att genom ett radikalt uppbrott från hem och familj bli en Jesu efterföljare. Enligt en tidigare citerad artikel skulle Anderson fullt och fast tro, att om han bara kunde uppleva lagen och evangeliet, så måste han få makt att bota sjuka, uppväcka döda, och vad sig själv beträffar, övervinna döden. Han drar själv upp en ordningsföljd: "Kristus, Petander, jag."⁶⁵ I ett annat sammanhang skall "Mästaren" ha förklarat:

Att man på jorden måste leva som i himlen. Eljest kan man aldrig själv bli en ängel. Guds lag är man underställd, icke världens och furstarnas. Och fordrar uppfyllandet av Guds lag det, lämnar man hustru och barn, och hustrun lämnar man och barn, för att följa vägen.⁶⁶

På detta sätt vill han tydligt motivera sitt eget och sina följeslagares uppbrott från hem och familj. I samband med en intervju med ett par av "Mästarens" kvinnliga anhängare förklarar dessa, att "civilisationen är av ondo. Pengar och ägodelar skola avskaffas och alla skola leva av jorden." I den anmälan som EFS-predikanten Allard gjorde till biskopen i Härnösand redan 1917 nämns andra drag i läran: bland annat att endast evangelierna och främst bergspredikan räknades som viktiga för en sann tro och ett kristet liv.⁶⁷

Under en intervju med "Mästaren" i Nässjö, där han vistades en tid under 1931 lämnas ytterligare upplysningar om läran. "Mästaren" förklarade, att "av kärleksbudet följer med nödvändighet ett annat bud: Du skall icke stå det onda emot!" I praktisk handling kan detta bud te sig så här, enligt "Mästaren":

Och buden om kärleken att inte stå det onda emot skall gälla även för folken och nationerna. Om därför en nation förklarar krig mot en annan, så skall denna, om den vill följa Kristi bud, inte stå det onda emot och själv resa vapen, utan inbjuda den anfallande nationen till en måltid – och om det inte hjälper, så bjud en måltid till, och om det inte hjälper, så lämna den en klädnad.⁶⁸

Bakom dessa uttalanden kan man skönja några Jesusord, som återfinns i Bergspredikan.⁶⁹ "Mästaren" presenterar sig som en övertygad pacifist om än med extrema föreställningar.

I Anundsjöprästens karakteristik av "Mästarens" lära betonas, som tidigare nämnts, att den inte ger något utrymme för Kristi försoningsdöd och förlåtelse för Jesu Kristi skull. I stället är Anderssons lära lagisk och anvisar en väg till "självfrälsning" genom egna gärningar.⁷⁰

År 1946, ett år efter Erik Anderssons död, utgav Hulda Nygren, en av "Mästarens" forna sympatisörer, en liten skrift

på 36 sidor som hon kallat *Erik Andersson: Vem var han? Vad ville han?* Hon skriver i sitt förord, att hon på detta sätt velat ge ut sin skrift "såsom ett svar om sanningen av Anderssons livsgärnings verkliga innebörd, samt i hopp att den enkla skildringen av hans liv och återgivandet av hans ord skall för några eller någons hjärta bliva ett budskap om den högsta sanningen – Jesu liv och lära".

Som svar på frågan "Vem var han?" svarar författarinnan: "Varför hans liv kom att bli så olik andras liv i världen berodde ytterst på, att han helt böjde sig under Jesusordets ok och lärde av honom, som är mild och ödmjuk i hjärtat. Han vandrade Jesu livsväg, även om den vägen förde honom ut från världens stora allfarvägar." Han skildras som den enda, som fortsatte Petanders verk. På frågan "Vad ville han?" återger Nygren en rad uttalanden från personer som själva mött Erik Andersson. Carl-Ivan XXX förklarar i *Nässjö-Posten*, enligt Nygren: "Han har gjort bergspredikan till norm för sitt liv. Och att han därför har blivit betraktad som underlig, är icke hans fel utan vårt."⁷¹ Ett återgivet uttalande av Gunnar Dahlberg lyder: "Jag mötte en man som tillämpat Jesu bergspredikan i sin livsföring. Och jag fick möta en man som kunde förlåta allt. Jag förnam en ande, som icke önskade tänka eller göra ont, men en ande som hade rum och kärlek i sitt hjärta för alla."⁷² Övriga vittnesbörd om Andersson ger uttryck för liknande omdömen. Flera av dem som yttrat sig är kvinnor. I minnesskriften återges även en rad "korta ord av E.A." – uttalanden av ganska allmän kristen karaktär.⁷³

Omdömena om Erik Andersson, "Mästaren från Anundsjö", skiftade starkt under hans levnad. Än bedömdes han som en bedragare, kvinnotjusare och irrlärare, som genom sina betvingande blickar gjorde kvinnor till sina slavar, än talades i berömmande ordalag om hans kärleksfulla och ödmjuka väsen och villighet att på olika sätt ta sig an människor i nöd. På somliga orter samlades stora skaror vid hans möten,

på andra platser uteblev gensvaret. Detta gällde inte minst i Anundsjöbygden, där man under många år knappt kände till hans verksamhet.

Bland de "experter", som av tidningsmän ombads ge sina omdömen om Erik Andersson, fanns även komminister Wenner, tidigare präst i Anundsjö och den som introducerade Andersson i Anundsjöbygden och dessutom varit vän till Petander. Beträffande Andersson framhöll Wenner, "att Andersson i all sin begränsning bitit sig fast i en Kristi efterföljelse, grundad på vissa lösryckta bibelord. I verkligheten resulterar denna hans inställning i rena absurditeter". Wenner förklarade å det bestämdaste "som sin uppfattning att denne man handlar av ett rent och gott uppsåt, men saknar förmåga att genomföra detta". Pastor Wenner ansåg även, att man inte kunde kasta en skugga av misstanke mot någon av de inblandade kvinnorna. Wenner menade, att den lära Andersson försökte följa var för krävande för de flesta och att det var sorgligt, att så mycket ont blev följderna av den.⁷⁴

I en artikel av pastor Bror Backlund i ÖP den 17 oktober 1928 ges en mycket negativ bild av "Mästaren". Backlund hade varit pastor inom Anundsjö under sex års tid och ansåg sig ha god kunskap om "Mästarens" framfart. Han berättar om hur en ung kvinna i Solberg överger sin gamle och sjuka far efter mötet med Erik Andersson. Hon förleddes att varken besöka fadern på hans dödsbädd eller delta i begravningen eller bouppteckningen. Han skildrar även hur en ung man, som verkat som biträdande predikant greps av "Mästarens" lära. Efter ett par år återfanns han bland "socknens värsta drinkare och slagskämpar". Backlund ser dessa fall som följder av Erik Anderssons påverkan. Han anklagar Andersson för att slita sönder familjeband och föreslår "att Slätter- Erik [ytterligare ett förekommande namn på Erik Andersson] med milt våld fördes till sin hembygd och icke tillätes resa över vatten och land för att värva proselyter".⁷⁵ Två dagar senare

fanns en utförlig artikel av författaren C. H. Ohlsen-Carloz, som skildrar sina intryck av "Mästaren i Anundsjö". Under rubriken lyder "Religiös parasit eller...?" Författaren hade för avsikt att skriva en bok om "Mästaren" och hade därför vistats en tid i Anundsjö för att samla stoff till sin planerade roman. Ohlsen-Carloz ser närmast "Mästaren" som en i raden av religiösa fantaster, som nog ville leva ett liv i Kristi efterföljelse men som hängav sig åt överdrifter och förmodligen led av viss psykisk abnormitet. Han hävdar också, efter att ha samtalat med komminister Karlén i Solberg, "att den verkliga sanningen om fru Lidfeldts död 1925 inte kommit i dagen". Karlén hade fått veta sanningen genom ett själavårdssamtal men var genom sin tystnadsplikt förhindrad att avslöja det hela.⁷⁶

I en artikel i skoltidningen *Hampnäsringen* 1945 ger folkhögskoleläraren Sven Sundin sin bild av Erik Andersson. Han vill i Anderssons rörelse se en efterklang till det imitatio Christi-ideal som var så starkt betonat inte minst under medeltiden och bland annat kom att prägla den helige Franciskus liv. När någon försöker efterleva detta ideal i nutid, upplevs det både främmande och förvridet. Detta kom att gälla Andersson liksom det också gällde hans läromästare Petander.⁷⁷ Författaren Ragnar Jändel förklarar: "Jag för min del har genom tidningsrabaldret blivit övertygad om, att den man som smädats som en svensk Rasputin är en ovanligt helgjutten och på sitt sätt stor personlighet." Han avslutar sin framställning på följande sätt: "Hans lära är omöjlig, säga de förståndiga. Nåväl låt oss då göra rent bord med kristendomen! Och skall Erik Andersson på dårhus – stäng då först kyrkorna och sätt pingstvännernas predikanter inom lås och bom."⁷⁸

De personer jag intervjuat, som har personliga minnen av Andersson och hans anhängare, har själva växt upp i Järvberget. De var skolkamrater med tre flickor, döttrar till Hulda

Bergman från Älvsbyn, en av kvinnorna i Anderssons sekt. De har inga minnen av några "konstigheter", vad gäller sektmedlemmarna. Medlemmarna uppskattades snarare för sin hjälpsamhet. Mina sagespersoner besökte aldrig det torp, där Anderssons krets höll till, men minns, att sektmedlemmarnas barn inte tilläts leka på söndagarna. "Mästaren" höll inga möten för Järvbergetborna, men byn besöktes emellanåt av församlingens präster och predikanter från EFS och Helgelseförbundet. Hulda Bergman flyttade med sina döttrar till "Mästarens" nya vistelseort utanför Sunne i Värmland 1936. De tre döttrarna är alla döda.

I Gertrud Erikssons, en av mina informanter, sommarhus står en kökssoffa och ett köksbord som är tillverkade av "Mästaren". Han var ansedd som en duktig snickare, som även förfärdigade vävstolar. Sekten bedrev jordbruk och trädgårdsodling på torpstället.

Andersson torde ha flyttat från Anundsjö redan 1931, men som ovan nämnts bodde fru Bergman med döttrar kvar i torpet till 1936. Den siste som bebodde stället var Jonas Genberg, ofta kallad "sik-Jonke". Han bedrev sikfiske i den närliggande Stora Tågsjön och sålde rökt och saltad fisk i bygden.⁷⁹ I dag är torpet i Järvberget svårt förfallet. Det torp sekten dispone-
rade i Storsjö finns däremot kvar välbevarat.

"Mästarens" mästare David Petander, vandrarpästen, riksförkunnaren

Eftersom sambandet mellan Petander och Andersson är så starkt betonat avslutas artikeln med en kortfattad presentation av David Petander och hans liv och verksamhet.⁸⁰

David Emanuel Petander var född i Göteborg den 5 februari 1875. Han växte upp tillsammans med sex syskon. Hans föräldrar tillhörde en fromhetsriktning, som "ehuru kyrklig,

ej fann sina andliga behov tillfredsställda i statskyrkans dogmatiska formväsende". Förmodligen fann de sig inte till rätta med den schartauanska fromheten. Enligt Briem tillhörde båda föräldrarna "den äldre pietistiska rörelsen med dess varma, världsförsakande fromhetsliv".⁸¹ Båda föräldrarna var starkt engagerade i olika kristna insatser för socialt utsatta grupper. Fadern inbjöd ofta "gatans folk" till sitt hem, där de gavs mat och husrum och vid behov kläder.⁸² Måhända fick denna erfarenhet av "praktisk kristendom" med dess målsättning att "i allt följa Kristi kärleksbud" stor betydelse för Petanders sätt att praktisera kristen tro.

Efter studentexamen vid Göteborgs Högre Latinläroverk våren 1894 fortsatte Petander sina studier vid Uppsala universitet. Där avlade han hösten 1903 den då gällande teologie kandidatexamen, ofta benämnd "teol-filen", en examen som var avsevärt mer omfattande än den teologie kandidatexamen som införts enligt senare studieordningar.⁸³ Under våren och sommaren 1902 gjorde Petander en studieresa till Tyskland, där han fick tillfälle att lyssna till den på sin tid berömda teologen Adolf von Harnack, vars skrifter han tagit del av redan före resan. Petander fördjupade sig även i den ryske författaren Leo Tolstojs skrifter. Han tog starka intryck av både von Harnack och Tolstoj.⁸⁴ Professor Efraim Briem i Uppsala betygar att Petander mottog livsavgörande impulser från såväl von Harnack som Tolstoj.⁸⁵ Möjligt är, att Petander i någon grad även påverkades av professor Waldemar Rudin, med vilken han hade kontakt även långt efter studietiden i Uppsala.⁸⁶ Rudin räknades som en särpling bland lärarna vid Uppsala universitet på grund av sin särpräglade teologi, där olika religiösa strömningar smältes samman till en egenartad enhet. Här ingick württembergsk bibelteologi, geijersk personlighetsfilosofi, schwabisk teosofi och kvietistisk mystik och en stark påverkan från Søren Kierkegaard. Även Rudin betonade det etiska i kristendomen och anklagade exempelvis nyevan-

gelismen för etisk slapphet, lätt tro och "pjunk-kristendom".⁸⁷

När det stod klart för Petander att hans planer på akademisk karriär inte kunde förverkligas lämnade han Uppsala och sökte sig till Härnösand, där han den 28 oktober 1903 avlade prästexamen inför domkapitlet i Härnösand stift. Petander fick sin första prästtjänst i Nora församling. Därefter missiverades han till Ragunda, Jämtland, som vice pastor. Här tjänstgjorde han drygt fyra år som ämbetsbiträde åt kyrkoherden i Borgsjö pastorat, med tjänstgöring i både Ånge och Alby.⁸⁸ Petander gjorde sig känd som en mycket ovanlig präst, inte främst genom sin förkunnelse utan genom att han förenade sin vanliga prästerliga tjänstgöring med personliga hjälpinsatser för fattiga och nödlidande. Han drog sig inte för att uppsöka sjuka och fattiga, hos vilka han städade, lagade mat och högg ved.⁸⁹

Efter en månads vistelse i de jämtländska fjällen, varunder han ägnade sig åt bibelstudium, bön och meditation, mognade hans beslut att lämna sin prästtjänst och bli en kringvandrande förkunnare av Guds rike. I slutet av 1910 delade han ut sina tillhörigheter och började sin vandring med förklaringen: "Nu går jag ut för att uttaga ett folk ur den nuvarande världsordningen."⁹⁰ Han ville inte längre vara "statens präst" utan endast "Guds präst".⁹¹ Petanders radikala beslut att bli en vandrande förkunnare av Guds rike skedde samma år som Leo Tolstoj tog motsvarande beslut.

Petanders beslut väckte både bestörtning och beundran. Han begärde varken tjänstledighet från sin prästtjänst eller tog avsked från prästämbetet. Petanders svåger, biskopen och en av församlingsrörelsens och den unglyrkliga rörelsens främsta inspiratörer, J. A. Eklund, grep in och begärde på Petanders vägnar tjänstledighet med motiveringen att Petander behövde en tids vila för att återhämta krafter till kropp och själ. Denna tjänstledighet förnyades successivt fram till Petanders död 1914.⁹²

Petander kom redan under sin tid som präst i Härnösands stift att reagera mot olika inslag i Svenska kyrkans tro och praxis. Han fick med tiden en allt starkare motvilja mot den kyrka han tjänade. Han fann, att den kännetecknades av "ett blint och envist fasthållande av vissa läro- och trossatser", något som stod i strid med Petanders vision av en alla själars fria kyrka. "Han förstod mer och mer, att det inte behövdes tempel, byggda av människohänder, högstämda ritualer, lysande skrudar och prunkande ceremonier för att bedja och lyfta själen mot levande Gud. En kyrka som därtill var knuten till staten, erkände krig som något berättigat och bad för fienders undergång, blev alltmer motbjudande för Petander."⁹³ Under sin tid som församlingspräst tog han sig friheter i förhållande till ordalydelsen i den kyrkohandbok, som var föreskriven för Svenska kyrkans gudstjänster.⁹⁴ Huvudtemat i hans förkunnelse blev ett himmelrike, som medförde en inre revolution i människors sinne. I ett brev förklarade han:

Om vi med "de saliga" mena dem som blivit delaktiggjorda av bergspredikans saligheter, så är förvisso himmelriket de saligas paradiset, där förnuft och ande speglar sig i det skiraste ljus som finns – Guds kärlek i Kristus Jesus. Himmelriket är nära. Här på jorden. Vi bära det i vårt eget bröst.⁹⁵

Om Gudsriket fick ta plats i människors hjärtan skulle alla problem lösas och en ny värld med en ny himmelrikets kultur växa fram, oändligt rikare och skönare än denna värld. Petander hyste en fast tro på att Guds rike skulle komma och få herraväldet på jorden.⁹⁶

Petander intog en avvisande hållning till allt vad kyrkor och kristna organisationer hette. "Hela världen skulle bli Guds rike och några församlingar eller föreningar behövdes inte för den som blivit verklig kristen."⁹⁷ Han avvisade även

kristen mission med förklaringen, att "vi ha ingen kristendom att kristna till. Vi bekänna inte Kristus på det sätt som är till något föredöme."⁹⁸

Även sociala inrättningar i samhället var enligt Petanders syn onödiga. Han predikade, att om bara Kristi kärlek fick råda i människorna skulle varje hem kunna ta emot en eller flera fattiga. Därmed skulle till exempel fattigdomsfrågan vara löst.⁹⁹ För egen del föredrog han att leva asketiskt utifrån sin uppfattning att allt jordiskt saknade egentligt värde. Det enda viktiga i livet gällde Guds rike och ett liv i utgivande kärlek.¹⁰⁰ Hans syn på världen, i biblisk mening, var djupt pessimistisk. Den var präglad av själviskhet och fördärvad i grund.¹⁰¹ Petander förhöll sig i stort avvisande även till kulturlivets olika yttringar.¹⁰²

Reaktionerna på Petanders förkunnelse och verksamhet som vandrande predikant i Tolstojs anda blev skiftande. Inom såväl Svenska kyrkan som frikyrkorna förhöll man sig ofta kritiskt avvaktande till hans predikan, även om man tillät honom låna kyrkor och bönhus. Han ansågs farlig på grund av den "gärningslära" han förkunnade. Man saknade den klassiska förkunnelsen om synd och nåd och försoningen genom Jesus Kristus.¹⁰³ I en skildring från Petanders vistelse i Stockholm berättas att han fick tillfälle att predika i en frikyrka. Mötet inleddes av två andra förkunnare, som "talade i den vanliga väckelse- och frälsningsstilen". Petander inledde sin predikan med orden: "Tro icke, att det är kristendom det ni har hört här i afton. Det finns ingen kristendom i detta." Sedan följde en framställning om "den kristna människans liv i Jesu efterföljd och [han] frambar antydningssvis synen på Guds rike som det stora målet och slutade sitt anförande med orden: 'Detta torde vara något av kristendom'."¹⁰⁴ Accenten i Petanders förkunnelse låg annorlunda än vad som var fallet i den gängse förkunnelsen. Det är exempelvis svårt att finna några hänvisningar till kyrkans sakrament, dop och nattvard,

i hans förkunnelse. I stället gav han ständigt hänvisningar till "Jesu ord och exempel".¹⁰⁵

Petander led ingen brist på uppmärksamhet där han förkunnade Riket. I de nämnda biografierna ges många exempel på tillfällen när han fick tala till stora skaror. Hans enskilda själavård var också omfattande.¹⁰⁶ En och annan anslöt sig till Petander som hans följeslagare. I kretsen omkring honom ingick också ett antal kvinnor. Petander kom dock aldrig att bilda någon koloni som utgjorde någon form av "högkvarter". Därtill var han alltför rastlös och ständigt beredd att vandra till nya orter med sin förkunnelse om Riket.

Det var denne märklige förkunnare som Erik Andersson mötte under Petanders besök i Falun 1911. Det intryck Petander gjorde på Andersson har redan nämnts. Som "Petanders dräng" kom han att bli Petanders medvandrare fram till den dag 1913, då Andersson lämnade Petander för att bli Rikets förkunnare i Norrland. I vilken utsträckning Andersson förde arvet från Petander vidare kan diskuteras. Själv räknade Petander knappast med att någon skulle axla hans mantel.¹⁰⁷

Omdömena om Anderssons lära har handlat om att denne missförstått och förvrängt "mästaren" Petanders intentioner. Samtidigt är det lätt att i Anderssons liv och lärande igenkänna tankestoff från Petanders säkert avsevärt mer genomtänkta lärosystem. Det finns även uppgifter om att Andersson i åthävor och klädedräkt kopierade Petander. Petander själv avled den 6 oktober 1914 i Ånge, dit han återvänt sjuk och utsliten. Han var vid sin död ännu inte 40 år gammal. Han vigdes till den sista vilan av sin vän, prästen Axel Wenner. Wenner gav Petander följande eftermäle: "Jag har aldrig mött en så Kristuslik människa som David Petander".¹⁰⁸

Petanders liv och verksamhet har påverkat och inspirerat även senare generationer. Prästen och poeten Nils Bolander ger uttryck för en stor gripenhet inför Petanders gärning. Detta framgår av ett par kapitel i boken *Hungern och brödet*

(1945).¹⁰⁹ En rad symposier och samtal kring vandrarpästen Petander har gett stoff till boken *David Petander – en svensk Franciskus* (Tägt m.fl. 1996). Här skildras Petanders liv bl.a. under rubriken "En heroisk livsstil".¹¹⁰

Till sist: om det är riktigt uppfattat att Petander och indirekt även Andersson, "Mästaren från Anundsjö", mottagit avgörande intryck och inspiration från klart liberalteologiskt håll, torde det kunna ses som märkligt med två "väckelser" som bygger på en lärouppfattning som så markant skiljer sig från de traditionella väckelserörelsernas. Samtidigt är det kanske föga förvånande, att en radikal kristendomstolkning väcker gensvar i sammanhang, där den traditionella kristendomen i sin förkunnelse och praxis upplevs alltför dogmatisk och/eller etiskt tandlös. Det är frestande att fråga sig, hur en Franciskusliknande förkunnare skulle bli mottagen i dagens Sverige.

I sin radikala kristendomstolkning påminner Petander och i viss mån även Andersson om andra enskilda personer och rörelser som tid efter annan gjort sig gällande i kyrkans historia. Under de första kristna århundradena blev de så kallade eremiterna både ett gissel för en förvärldsligad kyrka och inspiratörer till en andlig förnyelse av samma kyrka. Under medeltiden fick imitatio Christi-idealet många förespråkare och den helige Franciskus kan ses som en sällsynt ädel företrädare för denna livshållning. De asketiska dragen i Petanders livsstil har många drag gemensamma med den pietistiska och puritanska försakelseläran. I vissa avseenden påminner Petanders kristendomssyn om radikaliteten hos den danska religionsfilosofen Søren Kierkegaard och teologen Dietrich Bonhoeffer. Den sistnämnde en tysk präst, som avrättades av nazisterna 1945.¹¹¹

Några kritiska noteringar av teologisk art

I detta sammanhang vill jag tillfoga ytterligare några kommentarer till de två "mästarnas" förkunnelse. I Jesu förkunnelse enligt evangelierna var "Guds rike" vid sidan om beteckningen "Människosonen" det mest centrala begreppet. Enligt den liberalteologiska tolkningen av Guds rike var detta att förstå främst som ett inomvärldsligt världsförbättringsprogram med Jesu Bergspredikan som detta rikets lag eller norm. Även om Guds rike aldrig uttryckligt definieras i Nya testamentet utan innebörden måste destilleras fram ur Jesu undervisning och verksamhet, så står det klart, att det Gudsrike Jesus förkunnade primärt betecknar det slutgiltiga frälsningstillståndet och den definitiva fulländningen. Ett rike som upprättas genom Guds eget ingripande. Därmed framstår Guds rike som en futuristisk storhet.¹¹² Detta gäller även om evangelierna framhåller, att Guds rike gör sig gällande i Jesu person och gärningar, såväl under hans verksamhetstid som i hans kyrka (se Markusevangeliet 1:15, 4:11). Enligt den liberalteologiska uppfattningen innehöll Nya testamentet en flora av legendariska inslag och en läroutveckling som saknade varje samband med Jesu enkla lära. Aposteln Paulus ansågs ha spelat en ödesdiger roll i denna utveckling. Det som enligt den liberala tolkningen sågs som kärnan i evangelierna – en allmän kärlekslära – kom dock att påtagligt likna 1800-talets människosyn och kulturella värderingar. Jesus tecknades som den enastående moraliska förebilden och förkunnaren av ett ädelt humanitetsideal.¹¹³ Den form av liberalteologi som präglade universitetsundervisningen omkring sekelskiftet 1900 kom snart nog att överges helt eller delvis.

Den gudsrikesförkunnelse och det efterföljelseideal som förkunnades av Petander och Andersson kom dock att i hög grad bygga på denna teologi. En rimlig förklaring till deras trots allt ganska blygsamma framgångar kan vara, att deras

åhörare uppfattade den religiösa grunden för deras förkun- nelse vara alltför ensidig och bräcklig. Ett förhållande som i olika sammanhang framfördes av deras kritiker.

Det imitatio Christi-ideal de företrädde torde också ha tett sig alltför främmande i den lutherska kontext där de verkade. Även om det inte saknas uttalanden av Jesus som förutsätter ett radikalt uppbrott från gamla sammanhang,¹¹⁴ så innehåller den lutherska tolkningen av en sann efterföljelse en stark betoning av ett troget och kärleksfullt tjänande av nästan i den kallelse (Beruf, vocatio) den kristne lever i; det vill säga i sin yrkesroll eller vanliga livsuppgift. Avståndstagandet från det katolska helgonidealet, sådant det ofta utformats i det medeltida fromhetslivet, var radikalt. Motivet var inte minst rädslan för förlitande på egna gärningar och allt som kunde ske av att en människa genom ett helgat och hängivet liv kunde meritera sig för saligheten.¹¹⁵ Även denna grundinställning i den svenska kristenheten torde ha avhållit många från att följa de två "mästarnas" lockrop.

Till detta kom den samhällssyn som Petander och Andersson gav uttryck för. Förutom det fattigdomsideal de försökte förverkliga förkunnade de avståndstagande från den rådande samhällsordningen med dess sociala institutioner och kulturella verksamhet i skilda former. Även dessa drag bör ha varit svårsmälta för många av deras åhörare. Vad gällde Andersson kom hans egen trohet mot fattigdomsidealet att ifrågasättas, något som nämnts i framställningen. Den radikalpacifism som också hörde till läroinnehållet kan ha upplevts som verklighetsfrämmande i en tid då de nationella motsättningarna ökade och till sist ledde till första världskriget. I deras grundsyn kan spåras en dualistisk hållning som såg det andliga som det enda viktiga och det materiella i grunden värdelöst; en syn i strid med den bibliska och lutherska skapelsesynen.

Även frånvaron av varje form av genomtänkt organisatorisk struktur bör ha bidragit till att de grupper som samlades

omkring Petander och Andersson snabbt förflyktigades efter ledarnas död. Som visats ovan, såg Petander inget värde i kyrko- eller församlingsbildningar. I Anderssons fall handlade det om en total kontroll över hans trogna som inte lämnade något utrymme för andra ledare vid hans sida.

Det finns knappast några skäl att se Erik Andersson som någon fara för vare sig samhället eller det kyrkliga livet. Därtill var omfattningen på hans verksamhet och gensvaret på hans förkunnelse alltför blygsam. Självfallet kom hans verksamhet att få svåra följder för de familjer där hustrur och mödrar lämnade sina anhöriga för att i mer eller mindre fanatisk övertygelse följa "Mästaren" vart han än valde att bege sig.

Sammanfattning

I artikeln har givits en sammanfattande beskrivning av den verksamhet "Mästaren i Anundsjö", dalmasen Erik Andersson, bedrev både i och utanför Anundsjöbygden. Det nätverk han byggde upp berörde en rad orter i Mellansverige och i Norr- och Västerbotten. Inspirationen till Anderssons verksamhet och förkunnelse är att söka hos vandrarpästen David Petander, som 1910 lämnade sin prästtjänst i Härnösands stift för att gå ut som fri förkunnare av Guds rike. Petander var i sin tur starkt påverkad av tidens liberalteologi, närmast den tyske teologen Adolf von Harnack, men även av den ryske författaren och religionsfilosofen Leo Tolstoj. Utifrån en radikal tolkning av evangelierna och innebörden i ett sant lärjungaskap bröt såväl Tolstoj som Petander och Andersson upp från sina "gamla" liv för att i Jesu efterföljd förkunna Riket. I detta imitatioideal var målsättningen att efterlikna Kristus såväl i sinnelag och förhållningssätt som yttre villkor. I det senare fallet ingick såväl hemlöshet som egendomslöshet. De anknyter härmed till strävän-

den som har åtskilliga paralleller i kyrkans historia.

Petander vandrade från ort till ort i Mellansverige och samlade ofta stora åhörarskaror. Såväl präster i Svenska kyrkan som frikyrkans företrädare uppfattade Petanders förkunnelse som ensidig och därmed som ett hot mot ett fullödigt evangelium. Under 1911 gjorde Petander ett längre uppehåll i Falustrakten. Det var under denna tid Erik Andersson lärde känna Petander och kände sig kallad att bli dennes lärjunge och följeslagare. Andersson kom dock att lämna Petander 1913 för att börja en predikoverksamhet i Ångermanland. Hösten 1914 etablerade han sig i Anundsjö, där han disponerade två torp, i byarna Järvberget och Storsjö. Här samlades hans anhängare och härifrån utgick hans predikofärder till andra trakter. Till sekten hörde ett antal gifta kvinnor som övergivit make och barn för att tjäna "Mästaren". Inte minst detta förhållande gav upphov till diverse rykten och misstankar om "otillbörligt leverne". Den förkunnelse och undervisning "Mästaren" meddelade bedömdes även den som ensidig och irrlärlig. Av allt att döma avvek innehållet på åtskilliga punkter från Petanders mer genomtänkta undervisning.

I artikeln har redovisats den enorma uppmärksamhet som visades Andersson och hans sekt under några veckor i oktober månad 1928. En artikel i ortstidningen *Örnsköldsviks Allehanda* om "Mästaren och hans mystiska sekt" ledde till en formlig medial klappjakt på Andersson. Även utländsk press uppmärksammade fallet. En polisundersökning om ett "mystiskt dödsfall" inom sekten bidrog till att ytterligare stegra intresset. Den mediala uppmärksamheten påminner om det sätt på vilket press och etermedia för några år sedan rapporterade om församlingen i Knutby. När det gäller fallet Knutby har intresset tagit ny fart genom en nyinspelad film, en teaterpjäs, en TV-dokumentär och ett par nyutkomna böcker om de dramatiska händelser som ägde rum inom församlingen 2004.¹¹⁶ En viss likhet med intresset för "Mästaren i Anundsjö" uppvi-

sar även skrivierna omkring Korpelarörelsen i Tornedalen våren 1935.¹¹⁷

I fråga om "Mästaren i Anundsjö" kom intresset att avta sedan landsfiskalen redovisat sin friande undersökning. På grundval av polisens rapport kom tidningarna närmast att anklaga såväl kyrkliga myndigheter som allmänheten i Anundsjöbygden för saklösa och illvilliga anklagelser mot "Mästaren" och hans sekt.

Begreppet *sekt* har förekommit åtskilliga gånger i artikeln utan att det närmare definieras. Uttrycket har närmast använts med den innebörd som ofta anges i religionssociologiska framställningar. Till sektens kännetecken hör då den frivilliga anslutningen från dess medlemmar, en stark övertygelse om att man äger den "fulla sanningen", vilket medför en unik legitimitet och exklusivitet, en ofta kritisk inställning till stat och samhälle och i många fall ett budskap som är starkt etiskt och asketiskt. Sekten är dessutom ofta totalitär, vilket innebär krav på totalt engagemang och en strävan att i detalj styra deltagarnas liv. Ledarens eller ledarskapets ställning är i allmänhet utomordentligt stark.¹¹⁸ Dessa drag kan lätt identifieras även hos den sekt som bildades och leddes av Erik Andersson.

Noter

- 1 ÖP 8.10.1928.
- 2 Gunnar Wikmark i en otryckt uppsats (närmast ett utkast) med titeln "Tidningspressen och 'Mästaren i Anundsjö'". Uppsatsen funnen av T. Tafvelin i Landsarkivet i Härnösand. Wikmarks uppsats ingår i handlingar i Örnköldsviks församlings arkiv.
- 3 ÖA 27.2.1945.
- 4 Göran Larsson, Mia Lövheim & Alf Linderman (red.), *Religion och medier. Några perspektiv*. Lund 2006.
- 5 *Örnköldsvik 100 år*. Örnköldsvik 1993, s. 300.

- 6 Hulda Nygren, *Erik Andersson: Vem var han? Vad ville han?* Motala 1946, s. 6.
- 7 Petanders verksamhet redovisas i ett följande avsnitt.
- 8 Hulda Nygren, *David Petander. Hans liv och verksamhet*. Stockholm 1960, s. 60.
- 9 Olof Seger, *David Petander, vandrareprästen. En skildring av hans vandringsår*. Uppsala 1942.
- 10 Nygren 1946, s. 7 ff.
- 11 ÖP 8.10.1928.
- 12 Gunnar Wikman, "David Petander och P.A. Wenner Kring två bevarade Petanderbrev" i *Forum Theologicum. Årsbok för Härnösands stifts teologiska sällskap* 1946:3, s. 57–67.
- 13 Ibid, s. 63.
- 14 ÖA 8.10.1928. Hildur Dixelius var dotter till Johan Gustaf Dixelius, kyrkoherde i Anundsjö församling 1884–1919.
- 15 Birgit Häggström, *Livet i en fjällby under min barndomstid*. Osby 1998, s. 8 f.
- 16 ÖA 5.10.1928. Enligt brev till ÖP från pastor Bror Backlund, Dorothea, tillhörde mannen i fråga en tid en frikyrkoförsamling, där han även verkade som evangelist, innan han anslöt sig till "Mästarens" skara. ÖP 17.10.1928.
- 17 Komminister Karlén i ÖA 4.3.1929.
- 18 ÖA 8.10.1928. Ur en artikel om en polisundersökning av "Mästarens" verksamhet.
- 19 O. L. Allard var under lång tid EFS ledande man Nolaskogs. Hans liv tecknas av Ivan Hellström i boken *Olof Leander Allard Fältjägare och predikant*. Uppsala 1987.
- 20 Sigge Swensson var komminister i Anundsjö församling åren 1909–1918 och utgivare av boken *David Petander, vandrareprästen, riksförkunnaren. Brev, anteckningar, förkunnelse*. Örebro 1952.
- 21 Gunnar Wikmark, otryckt uppsats, s. 3 f.
- 22 Jag har gått igenom kyrkorådsprotokollen för den aktuella perioden, men inte funnit några nedslag som gällde "Mästaren" förrän 1928. Dock gjorde kyrkoherden en anmälan till landsfiskalen ang. ett "mystiskt dödsfall" inom sekten 1925. Om detta nämns dock ingenting i kyrkorådsprotokollen. Beträffande biskopens hållning, se även ÖP 17.10.1928.
- 23 ÖA 8.10.1928 i en artikel om "Karaktärsdrag hos Mästaren". Se även ÖP 17.10.1928.
- 24 Se även ÖA 9.10.1928. Beträffande kvinnor bland Jesu lärjungar, se

- t.ex. Luk 8:1–3.
- 25 ÖA 8.10.1928. Även ÖP 8.10.1928.
- 26 ÖA 18.10.1928.
- 27 ÖA 21.1.1929. Även ÖP 17.10.1928.
- 28 ÖA 31.1.1929.
- 29 Ibid, s. 4.
- 30 ÖA 11.10.1928 I Norrbotten kallades "Mästarens" kvinnor "tollor" efter Maria Toll. Se Else Britt Lindbloms essä "Tollorna och Mästaren från Anundsjö".
- 31 ÖA 5.10.1928.
- 32 En bortfallen rad i texten.
- 33 ÖA 13.8.1928.
- 34 ÖA 4.10.1928.
- 35 Efter referat i Wikmark, otryckt uppsats, s. 8. Se även ÖA 8.10.1928.
- 36 ÖA 23.10.1928. Se även Wikmark, otryckt uppsats, s. 15 f.
- 37 Hennes namn var Maria Toll.
- 38 ÖA 23.10.1928.
- 39 ÖA 24.10.1928.
- 40 ÖA 25.10.1928.
- 41 ÖA 26.10.1928.
- 42 Wikmark, otryckt uppsats, s. 17.
- 43 Ibid, s. 25.
- 44 Ibid. ÖA 10.10.1928, 11.10.1928.
- 45 Enligt en minnesteckning av fil.kand. Sven Sundin för ÖA.
- 46 Anundsjö kyrkoråds protokoll 5.10.1928 §11. Denna arkivhandling finns kvar i församlingens arkiv i Bredbyn. Protokollet har förts av Nils Östgren, kyrkoherde i församlingen 1921–1930.
- 47 ÖA 17.10.1928. I tidningens redovisning av landsfiskalens undersökning.
- 48 ÖA 5.10.1928.
- 49 ÖA 9.10.1928.
- 50 Erik Andersson jämförs i flera artiklar med Rysslands tsar Nikolai II:s och hans hustru Alexandras "mystiske" munk och förtrogne. Rasputin vann insteg vid hovet 1907, men föll offer för en sammansvärjning 1916.
- 51 I olika artiklar namnges läkare och psykiatriker som tillfrågats av tidningsreportrar om deras syn på "Mästaren". Dit hör distriktsläkaren G. Gernandt i Örnsköldsvik, provinsialläkaren Carl Lundgren, provinsialläkaren J. R. Robbe i Nordmaling. De såg närmast

- Andersson som sinnesrubbad och ser förutsättningen för hans framgång i att "anundsjöbygden är isolerad, befolkad av människor med dragning till det mystiska". Se bl.a. ÖA 10.10.1928.
- 52 ÖA 9.10.1928 resp. 10.10.1928. Rapporten från landsfiskal Jonsson har gått förlorad: i landsarkivet i Härnösand utgallrades landsfiskalshandlingar äldre än 30 år 1976.
- 53 ÖA 17.10.1928.
- 54 ÖA 26.10.1928.
- 55 E. V. Olsson i *Svenska Dagbladet*. Här citerat efter Wikman, otryckt uppsats, s. 23.
- 56 ÖA 18.2.1929.
- 57 Karlén var komminister i Solbergs kyrkobokföringsdistrikt, som utgör en del av Anundsjö församling.
- 58 ÖA 4.3.1929.
- 59 ÖA 13.8.1928, 21.1.1929, 13.3.1929.
- 60 ÖA 8.10.1928. Under tiden i Anundsjö bedrev sekten jordbruk och djurhållning, ÖA 13.3.1931.
- 61 ÖA 8.10.1928.
- 62 ÖA 21.1.1929. Ett referat från "Mästarens" verksamhet i Norsjöområdet i Västerbotten.
- 63 Ibid. ÖA 4.3.1929.
- 64 ÖA 8.10.1928.
- 65 ÖA 8.10.1928.
- 66 ÖA 8.10.1928, jfr Jesu radikala yttrande i Matteusevangeliet 10:37–38.
- 67 Ibid, s. 5.
- 68 Intervjun återgiven i ÖA 13.3.1931.
- 69 Se Matteusevangeliet, kap. 5–7.
- 70 Ibid, s. 13 f.
- 71 Nygren 1946, s. 25 ff.
- 72 Nygren 1946, s. 22 ff.
- 73 Nygren 1946, s. 19 ff.
- 74 ÖA 8.10.1928.
- 75 ÖP 17.10.1928.
- 76 ÖP 19.10.1928. C. H. Ohlsen-Carloz var gift med bokhandlaren Betty Carloz i Nordmaling.
- 77 *Hampnäsringen* 1945:1.
- 78 Ragnar Jändel, *Jag och vi. Kommentarer och meditationer*. Stockholm 1928, s. 40 f.

-
- 79 Intervjuade personer är systrarna Gertrud Eriksson och Dagmar Pettersson samt Karl-Johan Genberg.
- 80 Framställningen följer här i huvudsak Seger 1942, Swensson 1952, Nygren 1960. Av dessa biografier och minnesteckningar saknar Swensson de panegyriska inslag som finns i de övriga nämnda biografierna. Jag har även funnit värdefulla synpunkter hos Efraim Briem, *Helgon och helgonliv*. Lund 1942.
- 81 Briem 1942, s. 268.
- 82 Se Nygren 1950, s. 9 ff.
- 83 Se Olof Bexell, *Sveriges kyrkohistoria. 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*. Trelleborg 2003, s. 270.
- 84 Nygren 1960, s. 13 f., Briem 1942, s. 272–279.
- 85 Briem 1942, s. 272 ff.
- 86 Seger 1942, s. 61, 67. Rudin var EFS förste missionsdirektor och förste rektor för dess Missionsinstitut.
- 87 *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Band 30, 1988–2009, s. 695, en artikel av Bengt Åberg. Se även Bengt Åberg, *Individualitet och universalitet hos W. Rudin jämte en teckning av hans kyrkohistoriska bakgrund*. Stockholm 1968.
- 88 Swensson 1952, s. 9.
- 89 Nygren 1960, s. 16 ff.
- 90 Swensson 1952, s. 10.
- 91 Wikmark 1946, s. 57.
- 92 Wikmark, otryckt uppsats, s. 1 f.
- 93 Nygren 1960, s. 198.
- 94 Ibid, s. 27.
- 95 Ibid, 1960, s. 202.
- 96 Ibid, 1960, s. 214.
- 97 Wikmark 1946, s. 62.
- 98 Nygren 1960, s. 148, 153. Även Emanuel Nyberg, *Julbok för Västerås stift 1944*, s. 107 ff.
- 99 Nygren 1960, s. 204.
- 100 Ibid, s. 24 f.
- 101 Ibid, s. 211.
- 102 Ibid, s. 56 f., 213.
- 103 Seger 1942, s. 54 f., Nygren 1960, s. 227.
- 104 Nygren 1960, s. 62.
- 105 Swensson 1952, s. 148, 153.
- 106 Seger 1942, s. 77.

- 107 Wikmark 1946, s. 2.
- 108 Swensson 1952, s. 13.
- 109 Se kapitlen "Alla helgons väg" och "Med stort G", s. 184 ff., resp. 198 f. Se även Karl Erik Sahlberg, *Nils Bolander, diktare och predikant*. Aneby 1994.
- 110 Se s. 97 ff.
- 111 Beträffande Kierkegaard, se t.ex. hans bok, *Övning i kristendom*. Stockholm 1939 (på danska *Indøvelse i christendom* 1850). Här har använts en svensk översättning av Henrik Hägglund från 1939. Ang. Bonhoeffer, se bl.a. Per Erik Persson, *Att tolka Gud idag. Debattlinjer i aktuell teologi*. Lund 1976, s. 69 ff.
- 112 Se t.ex. Bertil Gärtner, *Markus Evangelium*. Stockholm 1970, s. 59–66, Birger Gerhardsson (red.), *En bok om Nya testamentet*. Lund 1973, s. 281–286, 378–400. Den gammaltestamentliga bakgrunden till gudsrikesförkunnelsen kan inte behandlas i detta sammanhang.
- 113 Persson 1976, s. 64 ff.
- 114 Se t.ex. Markusevangeliet 10:28, Matteusevangeliet 19:21.
- 115 Briem 1942, s. 203 f.
- 116 Se bl.a. *Aftonbladet* 31.1.2009, s.14 f., *Kyrkans Tidning* 29.1.2009, s. 19.
- 117 Birger Palo, *Korpelarörelsen. Reaktionen på Korpelarörelsen belyst i några svenska dagstidningar*. D-uppsats vid Institutionen för historia, Umeå universitet våren 1984.
- 118 Göran Gustafsson, *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv*. Örebro 2000, s. 111 ff. Sektväsendets olika utformningar och särdrag behandlas utförligt i Bryan Wilson, *Religiösa sekter. En sociologisk studie*. Stockholm 1970, s. 36 ff.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor

- Kyrkorådsprotokoll från Anundsjö församling: 5.10.1928 §11.
- Wikmark, Gunnar, "Tidningspressen och 'Mästaren i Anundsjö'". Otryckt uppsats. Ingår i handlingar i Örnsköldsviks församlings arkiv i Landsarkivet i Härnösand.

Muntliga källor

Intervjuer med privatpersoner: Gertrud Eriksson, Dagmar Pettersson, Karl Johan Genberg

Litteratur

- Bexell, Olof, *Sveriges kyrkohistoria. 7. Folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid.* Trelleborg 2003.
- Bolander, Nils, *Hungern och brödet. Från trefaldighet till domsöndag.* Stockholm 1945.
- Briem, Efraim, *Den religiösa upplevelsen i dess kristna huvudformer.* Lund 1930.
- Briem, Efraim, *Helgon och helgonliv.* Lund 1942.
- Gärtner, Bertil, *Markus evangelium.* Stockholm 1970.
- Gustafsson, Göran, *Tro, samfund och samhälle. Sociologiska perspektiv.* Örebro 2000.
- Hampnäsringen* 1945:1.
- Gerhardsson, Birger (red.), *En bok om Nya testamentet.* Lund 1973.
- Hellström, Ivan, *Olof Leander Allard. Fältjägare och predikant.* Uppsala 1987.
- Häggström, Birgit, *Livet i en fjällby under min barndomstid.* Osby 1998.
- Jändel, Ragnar, *Jag och vi. Kommentarer och meditationer.* Stockholm 1928.
- Kierkegaard, Søren, *Övning i kristendom.* Stockholm 1939.
- Kyrkans Tidning* 29.1.2009.
- Larsson, Göran, Lövheim, Mia & Linderman, Alf (red.), *Religion och medier. Några perspektiv.* Lund 2006.
- Lindblom, Else Britt, "Tollorna och Mästaren från Anundsjö". Opublicerad essä.
- Nyberg, Emanuel, "David Petander – vår svenske Franciskus. Ett silhuettklipp 30 år efter hans död" i *Julbok för Västerås stift.* 1944.
- Nygren, Hulda, *Erik Andersson: Vem var han? Vad ville han?* Motala 1946.
- Nygren, Hulda, *David Petander. Hans liv och förkunelse.* Göteborg 1960.
- Nya testamentet* 2000.
- Palo, Birger, *Korpelarörelsen. Reaktionen på Korpelarörelsen i några svenska dagstidningar.* D-uppsats vid Institutionen för historia vid Umeå universitet 1984.
- Persson, Per Erik, *Att tolka Gud idag. Debattlinjer i aktuell teologi.* Lund 1976.
- Sahlberg, Karl Erik, Nils Bolander, *diktare och predikant.* Aneby 1994.
- Sege, Olof, *David Petander, vandrareprästen. En skildring av hans vandringsår.* Uppsala 1942.

- Svahn, Clas, *Sekter och hemliga sällskap i Sverige och världen*. Sundbyberg 2007.
- Swensson, Sigge (red.), *David Petander, vandrarprästen, riksförkunnaren. Brev, anteckningar, förkunnelse*. Örebro 1952.
- Tägt, Nils m.fl., *David Petander – en svensk Franciskus. En bok om exemplets makt*. Visby 1996.
- Wikmark, Gunnar, "David Petander och P.A. Wenner. Kring två bevarade Petanderbrev" i *Forum Theologicum. Årsbok för Härnösands stifts teologiska sällskap* 1946:3.
- Wilson, Bryan, *Religiösa sekter*. Stockholm 1970.
- Åberg, Bengt, *Individualitet och universalitet hos Waldemar Rudin jämte en teckning av hans kyrkohistoriska bakgrund*. Stockholm 1968.
- Åberg, Bengt, *Artikel om W. Rudin i Svenskt biografiskt lexikon*. Band 30 (1998–2000) s. 695.
- Örnsköldsvik 100 år 1894–1994. Örnsköldsvik 1993.
- Örnsköldsviks *Allehanda* (ÖA): 13.8.1928, 4.10.1928, 5.10.1928, 8.10.1928, 9.10.1928, 10.10.1928, 11.10.1928, 17.10.1928, 18.10.1928, 21.10.1928, 23.10.1928, 24.10.1928, 25.10.1928, 26.10.1928, 21.1.1929, 31.1.1929, 18.2.1929, 4.3.1929, 13.3.1929, 13.3.1931, 27.2.1945.
- Örnsköldsviks-*Posten* (ÖP): 8.10.1928, 17.10.1928, 19.10.1928.

Recensioner

Bo Johansson, *MINNESRUM... för kallkällan däri skogs- och myrlande där oppom lapplandsgränsen...* Författares Bokmaskin, 2012. 62 sidor.

F. rektorn Bo Johansson är född 1925 i Vilhelmina. Han har varit verksam som lärare och skolledare och han är fortfarande verksam som författare och kulturarbetare. Han har belönats med flera stipendier och utmärkelser, senast 2007 då han tilldelades Johan Nordlander-sällskapets kulturpris för framstående norrländsk forskning.

Bo Johansson har nu kommit ut med sin sjätte diktsamling som hämtar sina motiv i den fiktiva byn Sedansjö. Boken har helt tillägnats kallkällan – en gång en förutsättning för att en nybyggarfamilj skulle kunna slå sig ner och bygga och bo på en plats. Den första dikten står som ett förord utan rubrik och anger tonen för de följande dikterna:

Nybyggaren
fann dem alla
kallkällorna
gåtfulla
i sin skönhet
värdighet helighet

vattenbringande
räddande
i stränga vintrar
törstande somrar
(s. 5)

En dikt beskriver vilken betydelse kallkällorna hade för hur byarna utvecklades:

Utan Stormyra och
slätteslägenheta där
skull byn aldrig ha blive va
den vart
byn där i skogslande nol om
Lapplandsgränsen
på sydvästsuttningen i byn –
Som mest hadd byn
hundredretti kor
trettien hästa och hundranitton
bybor

Och Stormyra två kilometer
nedom byn
hon skull aldrig ha vare den i
byn hon va
utan alle kallkällen och
kallkällsråa....
(s. 15)

Men inte ens en välmående by
undgick ödet att avfolkas. I slutet
av dikten får vi veta hur det går:

...ända tills efter andra
 världskrige
 Då slute dem slå där
 och dem rev ner och elda upp
 la'erna
 och viskogen och björkslye
 fick tillbaker Villmyra igen
 (s. 18)

Dikterna beskriver hur byborna såg på kallkällorna – de var livsnödvändiga men också omgivna av magiska krafter. Kallkällan som aldrig fryser, kallkällan som innehåller klart livgivande vatten men som också är farlig om man en het sommardag dricker för mycket och för häftigt.

Kallkällorna har förunderliga krafter som man inte kan bestämma över och man varnade de unga för att spegla sig i "kallkällsöge". "Kallkälla hon ha sitt kallkällsöge för hon vill se vem de är som kom dit och ska drick" (s. 31). Kallkällan kan berätta hur livet ska komma att te sig. Det är inte bra att få veta hur man ska se ut när man blir fullväxt eller efter bröllopsnatten och hur det sedan blir när ålderdomen och döden kommer. Speciellt kallkällan "där väst om Blomstermyra oppom byn" hade sådana krafter (s. 50).

Men "Den ena kallkälla är int lik den andra ja inte ens två kallkällan bredave varann" (s. 34). En dikt berättar om kallkällor som står i

förbindelse med rågången mellan himmelen och jorden och som kan tala om när det är riskfritt för storregnet att börja med myrslåttern (s. 24). En annan dikt handlar om "i den här storkalkkälla som n'KalAgusts kvicksvarthästen drunkne" (s. 57). I kallkällans mörker kan mycket gömmas som inte borde komma fram, tjuvskjutna älgar och spädbarn som dräpts av olyckliga unga mödrar. I dikten "Vanlit folk bruke gå kroken" (s. 28) sätts fantasin i rörelse av märken runt kallkällan: är det ett litet människobarn som nu är uppe och kryper runt källan på nätterna?

Troligast så va de väl nån pige
 däri byn
 nång pige som för länge sen
 hadd blive bänigt
 och sen va tvungen dräpa
 båne sitt
 och som for och stoppe ned
 de dit i kallkälla
 truge in den dära nyfödd
 lillbånstackarn
 lillbånkroppen långt in unner
 storsten
 (s. 29)

Visst finns kallkällorna ännu kvar i våra skogar, men vet vi nu var de finns, känner vi igen dem och förstår vi vilka krafter de besitter? I den sista dikten med rubriken "Du kan lämn dem bakom

dej” (s. 61) kommer vemodet fram, när ”penningmätarfolke” kalhugger och skogsmaskinerna förstör kallkällorna så att inte ens grodor och paddor har någonting att övervintra i. Men att överge kallkällan betyder att människan drabbas och får ett tomrum inom sig som måste förklaras för att det inte ska bli outhärdligt.

Bo Johanssons diktsamling innehåller 17 dikter av olika längd. De är skrivna på Vilhelminadialekt, en dialekt som han behärskar till fullo eftersom det är hans eget språk. Orden och uttrycken ger dikterna en djupare dimension för den som kan lyssna.

Johansson har levt och verkat i sin hembygd och han berättar utifrån egna möten och upplevelser. Under sina många tjänstgöringsår i Vilhelminas skolor har han följt landsbygdens förändring från folkrika byar med stora barnkullar till en tid då det blir allt glesare mellan bebodda boningshus. Många byaskolor har tvingats stänga under hans tid som skolledare och hans dikter berättar om tiderna som förändras och som aldrig blir desamma igen. Landsbygdens ljud har tystnat och med sorg och vemod skildrar han avfolkningen i denna diktsamling liksom i sina tidigare böcker.

Det berättades i stugorna i Sedansjön och andra byar innan ra-

dions och televisionens tid och visst var det extra underhållande om man kunde bjuda på spänning och mystik. Bo Johansson har i sina dikter fångat stämningarna i skogsarbetarkojorna och i fåbodarna. Kallkällorna passade in här och kring dem kunde många historier vävas. Det är en kulturgärning att i poesins form bevara en del av alla de historier och berättelser som stimulerade människornas fantasi i en tid så nära men ändå för så länge sedan. *Minnesrum* har ett stort värde som dokument över människor som aldrig mer berättar om vittra, oknytt och magiska kallkällor.

Boken är illustrerad med Jan Jägers fina bilder: trolska, fantasi-eggande, mytiska. På mittuppslaget finns två vackra färgfoton av Ola Wiklund. Inger Bodin Adamson står för den grafiska formen.

Carina Strömberg

Johan Lupander & Jan-Christian Lupander. *Karelska näset 1944. Nordens öde avgörs*. Norstedts 2012.

Den brittiske militärhistorikern Antony Beevor har i sin kritikerrosade bok *Andra världskriget* (sv. översättning 2012) lovordats för att inte bara uppehålla sig vid de spektakulära krigshändelserna,

Stalingrad, El Alamein, Normandie, Pearl Harbor m.m. utan även ägna utrymme åt mindre men väl så betydelsefulla krigsskådeplatser. Beevor avsatte till exempel några sidor åt finsk-ryska vinterkriget 1939–1940, där det tappra finska motståndet mot den sovjetiska övermakten väckte stor beundran inte bara i Sverige utan även i England och Frankrike. Däremot berör Beevor inte alls de framgångsrika avvärjningsstriderna på Karelska näset mellan Ladooga och Finska vikens innersta del under den sovjetiska storoffensiven sommaren 1944 och som ledde till att Stalin avbröt offensiven och att vapenstillstånd mellan Finland och Sovjetunionen inträdde i september.

Efter de snabba finska framgångarna under fortsättningskrigets inledande skede sommaren 1941, då även sovjetiskt område ända till floden Svir besattes, övergick striderna till ett treårigt ställningskrig. Med Leningrad belägrat och tyskarna en tid hotande nära Moskva hade Röda armén ingen möjlighet att låta ställningskriget övergå i anfallskrig. Sedan inneslutningen av Leningrad hävts och tyskarna drivits på full reträtt ut ur sovjetiskt område bedömde ryssarna i juni 1944 tiden vara inne för ett storanfall på Karelska näset mot Viborg och senare mot Hel-

singfors. Anfallet inleddes den 9 juni.

Viborg föll efter bara tio dagar. Men under de följande tre veckorna lyckades finländarna avvärja fyra sovjetiska storanfall i olika riktningar. Mest kända är striderna vid Tali-Ihantala, som för ett antal år sedan blev en uppmärksammas film regisserad av den finländske regissören och skådespelaren Åke Lindman, kanske mer känd som norrbottnisk polischef i Kjell Sundvalls film *Jägarna*. Stalin tvingades avblåsa offensiven. Inför den stundande slutstriden mot Hitlerlyskland behövde Röda armén kraftsamla på de baltiska och vitryska fronterna.

Striderna på Karelska näset 1944 skildras av Johan Lupander och Jan-Christian Lupander i den här anmälda boken. Författarna är inte fackhistoriker men har tidigare publicerat åtskilligt om finsk militärhistoria. Boken inrangerar sig i den långa, alltför långa, börjar en del att tycka, raden av böcker om andra världskriget. Under avvärjningsstriderna 1944 förlorade 18 000 finska soldater livet och omkring 40 000 sovjetiska soldater stupade. Författarna är förhållandevis sparsamma med deltagarnas personliga minnesbilder av striderna. Att beskriva krigets fasor in i minsta detalj har annars blivit en egen genre bland krigshistoriker-

na. Hur den ryska artillerielden upplevdes i vattenfyllda skyddsgröpar och under förtvivlade motanfall exemplifieras dock i några sammanhang.

Alltför utförliga är författarparet Lupander vid beskrivningen av vapentechniken. Otaliga ritningar och bilder visas över sovjetiska och finsk-tyska stridsvagnar, kanoner, kulsprutor och flygplan. Endast den militärhistoriskt specialintresserade orkar hålla intresset uppe. Väl många och ibland svåröverskådliga är också de många kartorna och skisserna över den karelska frontens förändring sommaren 1944. Att avvärjningsstriderna lyckades berodde, som författarna framhåller, på att det finska artilleriet avsevärt ökat sin eldkraft sedan vinterkriget och att Luftwaffe gav den finska armén kraftfullt flygunderstöd. Det hjältemodiga och helt avgörande finska försvaret vid Tali-Ihantala under överstelöjtnant Alpo Marttins ledning skildras utförligt.

Från finsk sida betraktade man fortsättningskriget som ett separat krig och inte som ett gemensamt finsk-tyskt anfallskrig mot Sovjetunionen. Något politiskt avtal ingicks aldrig mellan Finland och Tyskland. Både folk och elit stod främmande inför Tysklands politiska system. Det finska fascistpartiet fick endast marginellt stöd vid

riksdagsvalet 1939. En politisk allians skulle också allvarligt ha skadat kontakterna med övriga Norden och de västallierade. Från finsk sida var man via hemliga diplomatiska kanaler angelägen att betona att det militära samarbetet med Tyskland ingåtts av nödtvång. Förebärande brist på manskap och eldkraft deltog finnarna aldrig i belägringen av Leningrad. Trots tyska propåer avstod finnarna också ifrån att avskära den för Sovjetunionen så viktiga Murmanskanan, på vilken en stor del av de västallierades hjälp till ryssarna transporterades.

Efter de tyska motgångarna 1942-1943 började Finland förbereda en avveckling av vapenbröderskapet. Av rädsla för tyska represalier inleddes dock fredssamtal först vårvintern 1944. De avbröts sedan den finska ledningen inte kunde acceptera de sovjetiska krigsskadeståndskraven och kravet på ett snabbt utdrivande av de tyska styrkorna ur Finland. Finland manövrerade nu utomordentligt skickligt. President Risto Ryti avgav en personlig försäkran till Tysklands utrikesminister Joachim von Ribbentrop att ingen av honom tillsatt regering skulle sluta separاتفred med Sovjetunionen. I gengäld sändes tyskt flyg och tyskt pansarvärn snabbt till den karelska fronten. Stalin hade svårt

att förlåta Ryti överenskommelsen med von Ribbentrop. År 1946 dömdes han som krigsansvarig till tio års tukthus men frigavs av hälsoskäl efter tre år. I det finska samhället åtnjöt Ryti oförminskat anseende och blev hedersdoktor vid Helsingfors universitet.

Sedan fronten stabiliserats i mitten av juli inleddes nya förhandlingar med Sovjetunionen. Marskalk Gustaf Mannerheim hade nu efterträtt Ryti som president efter ett särskilt riksdagsbeslut. Mannerheim ansåg sig inte vara bunden av sin föregångares utfästelser. De diplomatiska förbindelserna med Tyskland avbröts och de tyska trupperna anmodades att lämna Finland. Den 2 september skrev Mannerheim bland annat följande i ett brev till Hitler: "Jag vill särskilt understryka att Tyskland, även om ödet icke skulle förutgå, dock kommer att leva vidare. En liknande försäkran kan ingen avge för Finlands del. Om detta folk på knappt fyra miljoner blivit militärt besegrat, kan det knappast råda några tvivel om att det skulle bli fördrivet eller utrotat. Denna utsikt kan jag icke utsätta mitt folk för". Något svar från Berlin kom aldrig. Den 4 september avbröts striderna och den 19 september undertecknades ett vapenstillståndsavtal mellan Finland och

Sovjetunionen.

Statsminister Göran Persson yttrade vid sin "Ahtisaari-föreläsning" vid universitetet i Jyväskylä i november 2002 att Finland sommaren 1944 "avvägrade vad som kunde ha blivit en ödesdigert sovjetisk expansion västerut". Johan och Jan-Christian Lupander är övertygade om att Finland skulle ha förvandlats till en "karelskfinsk sovjetrepublik" om inte den sovjetiska offensiven stoppats. Endast en försvinnande minoritet i Finland skulle ha accepterat en sådan lösning. Stalins tidigare utrikesminister Vjatjeslav Molotov klagade i en intervju 1974 över att "Människorna där (i Finland) är mycket oresonliga, mycket oresonliga". Några belägg i ryska arkiv för att Stalins planer skulle ha varit så långtgående som författarparet Lupander antar föreligger inte heller. Sovjetledaren hade alldeles säkert misslyckandet med Otto Ville Kuusinsens Terijoki-regering i färskt minne. Ännu viktigare är att vid Teheran-konferensen 1943 hade de allierade stormakterna, även Sovjetunionen, uttalat sig för en fortsatt finsk självständighet även efter kriget. Det Stalin frångått detta löfte skulle det allierade samarbetet ha äventyrats och den amerikanska vapenhjälpen sannolikt ha upphört i ett kritiskt skede av slutoffensiven mot Tyskland.

Vid den europeiska fredskonferensen i Paris 1947 undertecknades ett slutgiltigt fredsavtal mellan Finland och de allierade. 1940 års gränser fastställdes. Finland stympades genom förlusten av Karelen, men i motsats till alla andra krigsförande småstater i Europa blev landet aldrig ockuperat och fick behålla sin självständighet.

Lars-Göran Tedebrand

Lilian O. Montmar, *Maria Magdalena Mathsdotter. Kungen, samekvinnan & den franske pastorn*. Bokförlaget Alerta, Tallinn 2012. 314 sidor.

Maria Magdalena är sameflickan som föddes den 21 mars 1835 och som kom att få ett märkligt liv, väsensskilt från det liv hennes släkt, föräldrar och syskon levde. Familjen bodde på Gitsfjäll i Vilhelmina och Maria Magdalena föddes som andra barn till Mats Pålsson och hans hustru Magdalena Andersdotter. Den tre år äldre systern Segrid Regina kom att få stor betydelse för hur Maria Magdalenas liv senare utvecklade sig.

De båda systrarna fick möjlighet att gå i missionsskolan i Gafsele och antecknades tidigt i husförhörslängden för goda kunskaper i läsning och bibelkunskap. De fick också en andlig skolning och en

tro som skulle ge Maria Magdalena kraft att genomföra den långa vandring som hon såg sig kallad att genomföra. Systern Segrid Regina insjuknade och dog 1863, vid 31 års ålder. Vid dödsbädden tog Regina löfte av sin syster att hon skulle ta sig till Stockholm, träffa kungen och framföra att ett skolhem för samernas barn skulle inrättas. Regina ville också att kungen skulle utfärda bestämmelser om att nybyggarna skulle inhägnat sina ägor, så att samernas renar inte skulle kunna förstöra höhässjorna och därmed orsaka osämja mellan nybyggare och samer. I februari 1864 gav hon sig av på skidor till Stockholm. Hon bars av en stark förtröstan och tvivlade aldrig på att företaget skulle lyckas. Hennes mål var att träffa kungen och framföra sitt budskap.

Vi vet att hon tog sig till Stockholm inte mindre än två gånger. Genom en slump som ser ut som en tanke stötte hon på en kvinna som förde henne till den franske pastorn Henri Røhrich vid Franska reformerta kyrkan. Han var utsänd av calvinisterna i Genève och var inriktad på att missionera i Lappland. Pastorn hade dagen innan hållit ett tal i Franska reformerta kyrkan om samernas situation och fick nu uppleva att en livslevande samekvinna sökte upp honom med önskemål om en skola

för samebarnen. Vad kunde han tro annat än att hon var sänd av en högre makt och att han var den som skulle utföra dessa gärningar? Maria Magdalena fick faktiskt också träffa kung Karl XV och de båda drottningarna, kungens hustru och moder.

Artiklar om den exotiska samekvinnans besök i huvudstaden var införda i *Aftonbladet* den 3 mars 1864 och i *Illustrerad Tidning* den 2 april. Emilie Flygare-Carlén kallade där Maria Magdalena för "Nomadfolkets dotter" och hon tog öppet ställning för samernas sak. Röhrich skrev boken *Lappland och Maria Magdalena Mathsdotter (La Laponie et Maria Mathsdotter)*. Boken skrevs på franska och spreds i Schweiz och Frankrike och insamlingar startades där för samebarnen i det fjärran Lappland. Genom de pengar dessa insamlingar och Svenska Missionsförbundets femöre-förening inbringade kunde fem skolor inrättas i lappmarken.

Det har snart gått 150 år sedan Maria Magdalena gav sig av på sin resa, brinnande av engagemang och vilja att göra något för sitt folk. Bo Johansson, som tilldelades Johan Nordlander-sällskapets kulturpris 2007, har forskat om Maria Magdalena Matsdotter¹ och om hur Bäsksele missionsskola och fyra andra skolbarnhem kom till efter hennes möte med den fran-

ske pastorn och uppvaktningen hos kungen. Bo Johanssons uppsats publicerades i *Västerbotten* nr 4 år 1973. Medborgarskolan i Vilhelmina har tillsammans med Bo Johansson också producerat en utställning som visats i omgångar i Vilhelmina Folkets hus och i flera andra sammanhang. År 2001 publicerade *Västerbottens-Kuriren* också en lång artikel men därefter har det varit ganska tyst om denna märkliga kvinna.

Lilian O. Montmar bygger sin drygt 300-sidiga dokumentärroman på de fakta som vi känner till om Maria Magdalena Matsdotters liv och gärning. Det är Montmars tionde roman, med en för henne helt ny miljö. Hon har tidigare skrivit om kolonisterna som kom till Vilhelminatrakten i början av 1900-talet, men det är något helt annat än att skildra det nomadiserande samefolkets liv med trovärdighet. Författaren skriver i sin inledning att hon insåg att "jag först måste inrikta mig på en bildningsresa av stora mått, eftersom jag totalt saknade kunskap om samernas historia och den religiösa kontext de levde i". (s. 5). Det vittnar om stort mod att skriva om en samekvinnas liv med denna utgångspunkt. Montmar har på kort tid läst in litteratur och forskat i källor som givit henne kunskaper om tiden, miljön och levnadssättet

bland nomadiserande samer på 1800-talet. Bland källorna finns även Sonia och Leif Larsson, båda av samesläkt och medlemmar i Örnsköldsviks sameförening.

Med stor inlevelse berättar Montmar om livet i renskogen och flyttningarna från fjällen till kusten på hösten och motsatt väg på våren. Montmars styrka är hennes skildring av Maria Magdalenas inre liv, hennes tro men också tvivel, hennes strävan och hennes längtan. De bästa partierna i boken skildrar den strapatsrika färden efter Norrlandskusten, på skidor, till fots och någon bit med en postskjuts. Maria Magdalenas möte med människorna på storstadens gator och de välgörenhetsinriktade societetskvinnorna berättas också med känslighet och värme.

Boken innehåller även skildringar av verksamheten vid missions-skolan i Bäcksle, läraren Lindbom och vardagslivet för samebarnen som bodde inackorderade i byn. Landshövdingen och kyrkoherden kommer på besök och mycket annat hinner hända innan Maria Magdalena dör den 15 mars 1873, 38 år gammal. Hon är begravd på Nätra kyrkogård i Ångermanland.

Lilian O. Montmars bidrag till kunskapen om Maria Magdalena är välkommet och bidrar till att minnet av hennes liv och gärning lever vidare. Berättelsen ger en ori-

entering om tiden från 1850 och fram mot sekelskiftet då nybyggare slog sig ner allt längre in i södra Lappland och nya bosättningar synades in på samernas lappskatte-land. Boken innehåller inga tidigare okända fakta, men skildringen i romanform kan väcka intresse hos en läsekrets som annars kanske inte tagit till sig historien om missions-skolorna.

Montmar har skrivit romanen på kort tid, med en press på sig att den skulle vara färdig under år 2012, jubileumsåret för Vilhelmina församling. Boken om Maria Magdalena var också föremål för det föredrag som Ulla-Lena Bäckman, stiftsadjunkt för själavård, höll vid jubileumssymposiet i Vilhelmina i oktober 2012, där Johan Nordlander-sällskapet var medarrangör. Med utgångspunkt i Montmars roman lyfte Bäckman fram Maria Magdalena som förebild genom hennes trosvisshet och mod.

Dokumentärromanen är försedd med en enkel källförteckning där dock Bo Johanssons artikel saknas.

Carina Strömberg

Not

1 I kyrkböckerna skrivs patronymikonet *Matsdotter*, alltså utan *h*. Røhrich skriver emellertid *Maths-dotter*, vilket Montmar tagit efter.

Medarbetare

Siv Rhen, f. 1947 i Robertsfors. Fil. dr i historia. Har tidigare arbetat inom Boden Garnison, men efter disputationen 1999 forskat på heltid, bl.a. i militärhistoriska projekt.

Åke Sandström, f. 1948 i Umeå. Doktorand i nordiska språk inom ämnet fornnordisk roddterminologi vid institutionen för språkstudier, Umeå universitet. Föreståndare för Holmöns båtmuseum.

Carina Strömberg, f. 1943 i Örebro, ekonom samt arkiv- och informationsvetare. Har arbetat som direktör för Riksarkivet SVAR och som landsarkivarie vid Landsarkivet i Härnösand. Skattmästare i Johan Nordlander-sällskapet.

Thore Tafvelin, f. 1937 i Nordmaling. Teol. kand., fil. lic. i historia. Har varit lärare vid Johannelunds Teologiska Institut (EFS pastorsskola), lärare och rektor vid Mellansels folkhögskola. Därefter kyrkoherde, dels i Själevad-Mo pastorat, dels i Örnsköldsviks pastorat.

Lars-Göran Tedebrand, f. 1939 i Sundsvall. Professor emeritus i historisk demografi vid Umeå universitet.

Innehåll

SIV REHN: Indelta soldater och deras familjer i byarna nära Gumboda hed	1
ÅKE SANDSTRÖM: En beklaglig olyckshändelse i Umeälven	21
THORE TAFVELIN: "Mästaren i Anundsjö" och hans mystiska sekt	38
RECENSIONER	91
MEDARBETARE I DETTA NUMMER	101